МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2313-сп-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
В. О. Шляпіна

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук,
доцент _____ О. Г. Лещенко

Рецензент _____
_____

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Шляпіній Вікторії Олександрівні

1. Тема роботи: «Формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти»
керівник роботи Лещенко О. Г., кандидат педагогічних наук, доцент.
затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: матеріали наукової літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розкрити сутність та зміст поняття «комунікативна компетентність»; проаналізувати вітчизняний та закордонний досвід формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти; виявити вікові особливості розвитку дітей старшого шкільного віку; визначити особливості формування комунікативної компетентності старшокласників в закладі загальної освіти; теоретично обґрунтувати технологію формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти.

5. Перелік графічного матеріалу: –

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Лещенко О. Г.		
Розділ 1	Лещенко О. Г.		
Розділ 2	Лещенко О. Г.		
Висновки	Лещенко О. Г.		

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над першим розділом	січень	виконано
4	Робота над другим розділом	травень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ Шляпіна В. О.

Керівник роботи _____ Лещенко О. Г.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Лещенко О. Г.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 85 с., 51 джерело, 3 додатки.

Об’єктом дослідження є процес формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти.

Предметом дослідження є технологія формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти.

Мета магістерської роботи – теоретично обґрунтувати технологію формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальої освіти.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, анкетування, дедукція.

Теоретичне значення дослідження комунікативної компетентності у старшокласників тягне за собою розширення наукових уявлень про комунікативну компетентність, розробка концептуальних моделей, інтеграція міждисциплінарних знань, актуалізація проблем освіти, поглиблений аналіз комунікативних навичок допомагає визначити прогалини в освітніх програмах та внести пропозиції щодо їх вдосконалення.

Практичне значення дослідження комунікативної компетентності у старшокласників тягне за собою вдосконалення навчально-виховного процесу, підготовка учнів до реального життя, розробка методичних рекомендацій, підвищення ефективності освітніх технологій, профілактика конфліктів і покращення соціальної взаємодії, розвиток професійних навичок учнів.

Галузь використання: заклади загальної освіти.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ДИСКУСІЯ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ, ДІАЛОГ, ГРА, МОЗКОВИЙ ШТУРМ, ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ, СТАРШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК.

SUMMARY

Shliapina V. O. Formation of Communicative Competence of Senior Pupils in Institutions of General Education.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, conclusions, a list of used literature (51 names), 3 addenda on 12 pages. The volume of the qualification work is 85 pages, of which 55 are the main text.

The purpose of the master's thesis is to theoretically substantiate the technology of forming communicative competence of high school students in general education institutions.

Object of research: the process of forming communicative competence of high school students in general education institutions.

Subject of research: technology of forming communicative competence of high school students in general education institutions.

The research tasks:

1) to reveal the essence and content of the concept of "communicative competence";

2) to analyze domestic and foreign experience in the formation of communicative competence of high school students in general education institutions;

3) to identify age-related features of the development of children of senior school age;

4) to determine the features of the formation of communicative competence of high school students in a general education institution;

5) to theoretically substantiate the technology of the formation of communicative competence of high school students in general education institutions.

Research methods: analysis of scientific literature, questionnaire, deduction.

Part 1 "Theoretical foundations of the formation of communicative competence of high school students" the essence and content of the concept of "communicative competence" were considered, domestic and foreign experience in the formation of

communicative competence of high school students in general education institutions was studied, age-related features of the development of children of senior school age were revealed.

Part 2 “Research on the technology of forming communicative competence of high school students” a methodology for researching the communicative competence of high school students in general education institutions is presented, a technology for forming the communicative competence of high school students in general education institutions is developed.

The practical significance of studying communicative competence in high school students entails improving the educational process, preparing students for real life, developing methodological recommendations, increasing the effectiveness of educational technologies, preventing conflicts and improving social interaction, and developing students' professional skills.

Keywords: communicative competence, discussion, socio-psychological training, dialogue, game, brainstorming, interactive teaching methods, senior school age.

ЗМІСТ

Вступ……...……...…...…… 8
Розділ 1. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності старшокласників……..… 11
1.1. Сутність та зміст поняття «комунікативна компетентність»…….. 11
1.2. Вітчизняний та закордонний досвід формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти……..…… 24
1.3. Вікові особливості розвитку дітей старшого шкільного віку……. 29
1.4. Формування комунікативної компетентності старшокласників в закладі загальної освіти…… 33
Розділ 2. Дослідження технології формування комунікативної компетентності старшокласників…….. 40
2.1. Модель формування соціальної активності студентів в процесі дозвіллєвої діяльності……. 40
2.2. Методика дослідження комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти…….. 55
Висновки…….……..… 65
Список використаних джерел……...… 70
Додатки…….……...…. 74

ВСТУП

Актуальність даної теми зумовлена зростаючими вимогами до рівня комунікативних навичок у сучасному суспільстві, необхідністю підготовки учнів до активної участі у суспільному житті, а також інтеграції України у європейський та світовий освітній простір. Вивчення питань формування комунікативної компетентності має важливе значення для розробки сучасних освітніх програм, спрямованих на всебічний розвиток особистості, підвищення якості освіти та конкурентоспроможності випускників українських шкіл.

Таким чином, дана магістерська робота сприятиме глибшому розумінню процесів формування комунікативної компетентності старшокласників та допоможе впровадити ефективні педагогічні практики у навчальний процес, що, у свою чергу, позитивно вплине на загальний рівень освіченості та соціальної адаптації молоді в Україні.

Старшокласники – це період активного формування особистості, коли вони шукають своє місце у світі, визначають свої цінності та цілі. Розвиток комунікативної компетентності допомагає їм краще розуміти себе та інших, налагоджувати стосунки з людьми, успішно навчатися та будувати кар’єру.

Нормативно-правова база стосовно комунікативної компетентності старшокласників. Відносно Закону України Стаття 173-4. Булінг (цькування) учасника освітнього процесу може тягнути за собою накладання штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють відносно вчиненій дії буде залежати розмір штрафу [1]. Також спираючись на наказ Міністерства освіти і науки № 293 від 26.02.2020р. звертатись до плану заходів спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти.

Формування комунікативної компетентності старшокласників в освітніх закладах є важливою темою, що досліджується багатьма вченими як в Україні, так і за її межами. Деякі з найвідоміших дослідників, які працювали над цією темою, які досліджував психолого-педагогічні основи навчання і виховання,

займалися проблемами розвитку особистості в процесі навчання, розробляли підходи до формування комунікативної компетентності старшокласників в умовах сучасних закладів освіти, працювали над теорією розвитку особистості через комунікативну компетентність (Г. Балл, Н. Чепелєва, В.Слободянюк, Л. Казачинська, М. Лук'янова, І. Козич)

Ці науковці внесли значний вклад у розуміння того, як формуються комунікативні навички в старшокласників у процесі навчання, що є важливим аспектом підготовки учнів до дорослого життя.

Формування комунікативної компетентності в старшокласників є міждисциплінарним процесом, що об'єднує зусилля різних структур та фахівців в закладах освіти. Основними учасниками цього процесу є: шкільні адміністративні структури, вчителі-предметники, практичні психологи, педагоги-організатори, соціальні педагоги, учснівське самоврядування.

Об'єктом дослідження є процес формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти.

Предметом дослідження є технологія формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти.

Мета магістерської роботи – теоретично обґрунтувати технологію формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальої освіти.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність та зміст поняття «комунікативна компетентність».
2. Проаналізувати вітчизняний та закордонний досвід формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти.
3. Виявити вікові особливості розвитку дітей старшого шкільного віку.
4. Визначити особливості формування комунікативної компетентності старшокласників в закладі загальної освіти.
5. Теоретично обґрунтувати технологію формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, анкетування, дедукція.

Теоретичне значення дослідження комунікативної компетентності у старшокласників тягне за собою розширення наукових уявлень про комунікативну компетентність, розробка концептуальних моделей, інтеграція міждисциплінарних знань, актуалізація проблем освіти, поглиблений аналіз комунікативних навичок допомагає визначити прогалини в освітніх програмах та внести пропозиції щодо їх вдосконалення.

Практичне значення дослідження комунікативної компетентності у старшокласників тягне за собою вдосконалення навчально-виховного процесу, підготовка учнів до реального життя, розробка методичних рекомендацій, підвищення ефективності освітніх технологій, профілактика конфліктів і покращення соціальної взаємодії, розвиток професійних навичок учнів.

Робота складається з вступу, 2 розділів, висновку, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Сутність та зміст поняття «комунікативна компетентність»

Комунікативна компетентність є важливою складовою загальної компетентності особистості, особливо у старшокласників, які стоять на порозі дорослого життя. Ця тема є актуальною, оскільки ефективна комунікація стає необхідною умовою успішної соціалізації, навчання та професійної діяльності.

Комунікативна компетентність – «здатність особистості встановлювати, застосувати і підтримувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії та необхідні контакти з оточуючими людьми, певна сукупність знань, умінь та навичок роботи у групі, що забезпечують ефективне спілкування, передбачають уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим для партнера у процесі спілкування» [2].

Комунікативна компетентність старшокласників складається з кількох основних компонентів:

1. Лінгвістичний компонент:

- лексичний запас обсяг і різноманітність слів, які учень знає та використовує.

- граматична компетентність знання та вміння використовувати правила мови.

2. Соціально-лінгвістичний компонент:

- соціальні норми спілкування вміння використовувати мову відповідно до соціального контексту.

- прагматичні навички вміння адаптувати мовлення до ситуації, слухачів та мети спілкування.

3. Дискурсивний компонент:

- організація тексту вміння структуровано висловлювати думки в усному та писемному мовленні.

- зв’язність та логічність висловлювання послідовність та зрозумілість мовлення.

Проблема комунікативної компетентності є актуальною, оскільки від розвитку комунікативної компетентності залежить як соціальна сфера старшокласника, а й його навчальні успіхи. Спілкування є головною складовою життя людини, а комунікативна компетентність – складовий фактор успішності у спілкуванні. Комунікативна компетентність у практичному плані є фактором ефективного спілкування, який складається з особистісної та операційної складових. На жаль, зараз ця проблема мало вивчена. Існує маса протиріч та розбіжність поглядів, на цю проблему. Одні автори розглядають комунікативну компетентність як окрему характеристику особистості, інші – як частина ширшого поняття, треті – як частина інших видів компетенцій, та як окрему характеристику особистості одночасно, четверті – як індивідуальна якість та певний стан свідомості групи людей.

Ефективність розвитку комунікативної компетентності старшокласників залежить від правильно підібраних методів навчання, тобто від способу взаємодії педагога та учня для досягнення поставленої мети.

Розглянемо основні методи формування комунікативної компетентності зі старшокласниками:

Дискусія – обговорення спірного питання, проблеми. Важливою характеристикою дискусії, що відрізняє її від інших видів спору, є аргументованість. Обговорюючи спірну (дискусійну) проблему, кожна сторона, опонуючи думку співрозмовника, аргументує свою позицію.

Під дискусією також мається на увазі колективне обговорення будь-яких проблем, спірних питань. Дискусія часто сприймається як метод, що активізує процес навчання, вивчення складної теми, теоретичної проблеми. За допомогою дискусії старшокласники набувають нових знань, зміцнюються у власній думці, вчаться її відстоювати. Головна функція навчальної дискусії – стимулювання

пізнавального процесу.

Бесіда – провідна функція даного методу – спонукаюча, але з не меншим успіхом він виконує й інші функції. Метод розмови практично використовується на вирішення комплексних завдань засвоєння нового, закріплення матеріалу, розвитку творчих здібностей, формування загальнонавчальних умінь, що дозволяє студентам зрозуміти проблему з різних позицій.

Лекція-діалог – зміст тут подається через серію питань, на які старшокласники мають відповідати безпосередньо під час лекції. Діалоговий метод полягає у колективному пошуку істини (правильної відповіді, вирішення проблемної ситуації) шляхом діалогу психолога та аудиторії. Даний метод має спільні риси з проблемним методом, проте предметом діалогу не обов'язково може бути спірне станови ще або проблемне питання. Психолог може поставити учням питання, що стосується однієї чи кількох проблемних ситуацій, усвідомити знання нормативів тощо. Тут правильна відповідь може бути не відразу знайдена, потрібно з'ясувати думки кількох людей.

Мозковий штурм – оперативний метод вирішення проблеми на основі стимулювання творчої активності, при якому учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу кількість варіантів вирішення, у тому числі найфантастичніших. Потім із загальної кількості висловлених ідей відбирають найбільш вдалі, які можна використовувати практично. Під час проведення «мозкового штурму» забороняється критика та заохочується будь-яка ідея, навіть жартівлива чи явно безглузда. Усі висловлені ідеї записуються для подальшого розгляду групою експертів. Після затвердження рішення «генератори ідей» розподіляються з його противників і прибічників з виявлення слабких місць та його виправлення.

Соціально-психологічний тренінг – один з методів активного навчання та психологічного впливу, що здійснюється в процесі інтенсивної групової взаємодії та спрямованого на підвищення компетентності у сфері спілкування, в якому загальний принцип активності учня доповнюється принципом рефлексії над власною поведінкою та поведінкою інших учасників груп.

Тренінг дозволяє засвоїти ефективні технології (методи, прийоми, техніки) прийняття управлінських рішень та ділового спілкування, розкрити індивідуальні особливості старшокласників, та скоригувати їхню поведінку в ситуаціях спілкування. Крім того, в процесі тренінгу в учасників формуються індивідуально-специфічні прийоми та способи комунікації та прийняття рішень, які є основними на їх індивідуальних особливостях. Емоційна включеність учасників у ситуації тренінгу дозволяє створити високу мотивацію до навчання, посилює закріплення знань, формування вмінь та навичок [3].

Семінари-конференції. Семінари – це така форма організації навчання, за якої на етапі підготовки домінує самостійна робота учнів з навчальною літературою та іншими дидактичними засобами над серією питань, проблем та завдань, а в процесі семінару триває активне обговорення, дискусії та виступи учнів, де вони під керівництвом педагога роблять узагальнення.

Гра – як метод формування комунікативної компетентності. Особливостями ігрової діяльності у старшому шкільному віці є націленість самоствердження перед суспільством, гумористична забарвлення, орієнтація мовленнєвий взаємодія.

Ділова гра використовується для вирішення комплексних завдань засвоєння нового, закріплення матеріалу, розвитку творчих здібностей, формування загальнонавчальних умінь, дає можливість учням зрозуміти та вивчити навчальний матеріал із різних позицій [4].

У навчальному процесі застосовуються різні модифікації ділових ігор: імітаційні, операційні, рольові ігри, діловий театр, психо- та соціодрами.

Імітаційні ігри. На заняттях імітується діяльність будь-якої організації, підприємства чи його підрозділи, наприклад, фірми, відділу, цеху, дільниці тощо. Імітуватись можуть події, конкретна діяльність людей (ділова нарада, обговорення плану, проведення бесіди тощо) та обстановка, умови, в яких відбувається подія чи здійснюється діяльність (кабінет начальника відділу, зала засідань тощо). Сценарій імітаційної гри, крім сюжету події, містить опис структури та призначення імітованих процесів та об’єктів.

Операційні ігри. Вони допомагають відпрацьовувати виконання конкретних специфічних операцій, наприклад методики написання твору, вирішення завдань, ведення пропаганди та агітації. У операційних іграх моделюється відповідний робочий процес. Ігри цього проводяться за умов, які імітують реальні.

Виконання ролей. У цих іграх відпрацьовуються тактика поведінки, дій, виконання функцій та обов'язків конкретної особи. Для проведення ігор із виконанням ролі розробляється модель-п'єса ситуації, між учнями розподіляються ролі з «обов'язковим змістом».

«Діловий театр». У ньому розігрується будь-яка ситуація, поведінка людини у цій обстановці. Тут школяр повинен мобілізувати вати весь свій досвід, знання, навички, зуміти вжитися в образ певної особи, зрозуміти її дії, оцінити обстановку та знайти правильну лінію поведінки. Основне завдання методу інсценування – навчити підлітка орієнтуватися в різних обставинах, давати об'єктивну оцінку своїй поведінці, враховувати можливості інших людей, встановлювати з ними контакти, впливати на їх інтереси, потреби та діяльність, не вдаючись до формальних атрибутів влади, до наказу. Для методу інсценування складається сценарій, де описуються конкретна ситуація, функції та обов'язки дійових осіб, їх завдання.

Психодрама та соціодрама. Вони дуже близькі до виконання ролей та ділового театру. Це теж театр, але вже соціально-психологічний, у якому відпрацьовується вміння відчувати ситуацію у колективі, оцінювати та змінювати стан іншої людини, вміння увійти з нею у продуктивний контакт.

Кожен із розглянутих методів навчання має свої особливості, які необхідно враховувати при їх застосуванні. Для розвитку та формування комунікативної компетентності старшокласників найраціональніше використовувати інтегрований підхід. Це поєднання методів навчання. Кожен метод має свої переваги та обмеження. Якщо грамотно комбінувати та застосовувати методи, то можливо більш ефективно сформувати високий рівень емпатії, вміння поводитись у конфліктній ситуації, навички самопрезентації та

публічного виступу, навички активного слухання, вміння аргументувати свою точку зору тощо.

На основі аналізу різних підходів до проблеми розвитку комунікативних умінь старших школярів ми з'ясували те, що спілкування – один із найважливіших факторів загального психічного розвитку дитини. Комунікативна компетентність по-перше впливає на навчальну успішність; по-друге, від комунікативної компетентності багато в чому залежить адаптація дитини до школи; по-третє, комунікативна компетентність учнів може розглядатися в освітньому процесі як ресурс ефективності та благополуччя його майбутнього дорослого життя. Таким чином, від того, наскільки правильно вибрати методи формування комунікативної компетентності, залежатиме як розвиваються різні сторони життя старшокласника [5].

Комунікативна компетентність є ключовою навичкою для старшокласників, яка впливає на їхню здатність успішно взаємодіяти з оточуючими у різних сферах життя. Розуміння її структури та методів розвитку дозволяє ефективно формувати ці навички та готувати учнів до майбутнього дорослого життя.

Сім'я є першою і найважливішою соціальною групою, де дитина навчається комунікативним навичкам. Батьки відіграють ключову роль у розвитку мовлення та комунікації дитини через активну взаємодію, читання, спільні ігри та розмови. Позитивний емоційний клімат у сім'ї сприяє розвитку впевненості в спілкуванні.

Школа та освітні заклади є важливими майданчиками для розвитку комунікативної компетентності. Учителі та вихователі повинні створювати умови для активної комунікації, групових проектів та дискусій. Особливе значення має навчання іноземних мов, яке розширює можливості комунікації та розуміння інших культур. Досвід спілкування з однолітками та іншими людьми поза сім'єю і школою значно впливає на розвиток комунікативних навичок. Соціальні ігри, участь у гуртках, спортивних секціях та інших громадських заходах сприяють формуванню вміння слухати, аргументувати та адекватно

реагувати на різні ситуації.

Культура впливає на комунікативні стилі, норми та цінності, які формують уявлення про те, що є прийнятним у спілкуванні. Вивчення культурних особливостей та їх впливу на комунікацію є важливим аспектом для розширення комунікативної компетентності, особливо в умовах глобалізації [6].

Особистісні характеристики, такі як впевненість у собі, емоційна стабільність, емпатія та мотивація, значно впливають на ефективність комунікації. Психологічна підтримка та розвиток цих якостей допомагають підвищити комунікативну компетентність.

Сучасні технології, зокрема інтернет і соціальні мережі, надають нові можливості для комунікації, але також вимагають нових навичок. Використання інформаційних технологій для навчання та спілкування сприяє розвитку цифрової комунікативної компетентності, яка є важливою у сучасному світі.

Формування комунікативної компетентності є багатогранним процесом, на який впливають різні фактори: сімейне та освітнє середовище, соціальні взаємодії, культурні, психологічні та технологічні чинники. Усвідомлення та врахування цих факторів у процесі виховання і навчання сприятиме розвитку ефективних комунікативних навичок, необхідних для успішного життя в сучасному суспільстві.

Під комунікативною компетенцією зазвичай розуміється здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. До складу компетентності включають деяку сукупність знань та умінь, що забезпечують ефективне перебіг комунікативного процесу. В іншому випадку пошук контакту, як і його встановлення та підтримка на самому початку можуть призвести до негативних результатів, посилити міжособистісну напруженість.

Щоб уникнути ситуації напруженості та нестабільності у соціальних взаємовідносинах, треба знаходити шляхи побудови бажаних, комфортних соціальних контактів. Один із таких шляхів пов’язаний із розвитком комунікативних умінь, зокрема, оволодіння вміннями вести відкритий, довірчий діалог, а також технікою активного слухання, а це означає, перш за все,

навчитися слухати та чути іншого, разом будувати спілкування.

Традиційно ми пов’язуємо спілкування з активним повідомленням, комунікацією, взаємодією двох суб’єктів, але при цьому суб’єктивну особистісну задоволеність у спілкуванні відчуваємо тоді, коли наш партнер був максимально уважний до нас протягом усього часу спілкування, слухав і почув нас. З усіх умінь, що забезпечують прийняття, комфорт у спілкуванні, вміння слухати – найнеобхідніше, що визначає початок і результат спілкування, що забезпечує його продуктивність і взаємозадоволеність співрозмовників, впливаючи на загальний позитивний тонус нашої активності на тривалий період.

Невміння слухати – основна причина неефективного спілкування, що призводить до непорозумінь у особистому житті, напруженості міжособистісних відносин, помилок та проблем у професійній діяльності. Ось чому здатність слухати, прислухатися до партнера є одним із шляхів зняття напруженості у соціальних контактах.

Немаловажливу роль у встановленні контакту у спілкуванні грає мова поз і жестів, іноді дзеркально збігаються і одночасних, і, звичайно, позитивно забарвлених. Підвищити ефективність мовного спілкування чи завадити цьому можуть інші елементи невербального спілкування, такі як встановлення дистанції – відстані між співрозмовниками. Отже, ефективність слухання залежить лише від точного розуміння слів промовця, а й у меншою мірою від розуміння невербальних сигналів, знання просторово-часових атрибутів спілкування, які допоможуть правильно інтерпретувати слова співрозмовника, отже, допоможуть встановити як довірливість у спілкуванні, але слухати та чути його.

«Чути» у спілкуванні означає розуміння стану того, хто говорить, співпереживання його почуттям, орієнтування на цілі та завдання партнера і, головне, вміння проявити своє розуміння, прийняття, використовуючи зворотний зв’язок. Щоб співрозмовник почував себе у безпеці, міг розкрити свої переживання глибше, цей зворотний зв’язок має бути не відстроченої у

часі, а постійної під час розмови і висловлюватися у вигляді різних реакцій [7].

Однією з причин неефективного слухання є схильність людей до суджень, оцінок, несхвалення заяв інших. Їхня перша реакція - це судження про явища зі своїх суб'єктивних позицій, особисті переконання. Дуже часто, однак, ці реакції, судження створюють труднощі у спілкуванні, тому отримали назву «бар'єри спілкування», серед яких виділяють реакції типу: накази, вказівки, команди, погрози, повчання, покарання, засудження, критики, незгоди, звинувачення тощо. Через руйнівний вплив на спілкування, особливо на початку процесу взаємодії, їх ще називають «бар'єрами слухання». Як правило, вони заважають співрозмовнику включитися в діалог, зосередитися і порушують перебіг його думок, а поданий таким чином зворотний зв'язок приносить негативний ефект: людина не чує те, що їй говорять.

Найбільш дієва у спілкуванні безоцінний зворотний зв'язок (активне слухання), коли він у процесі розмови розшифровується сенс повідомлень, з'ясовується їх реальне значення. Відповідні реакції-відповіді називають рефлексивними. Виділяють чотири основні типи рефлексивних відповідей: з'ясування, перефразування, відображення почуттів, резюмування. Зазвичай ці види відповідей використовують у комбінації.

З'ясування – це звернення до того, хто говорить за уточненнями, що показує орієнтацію слухача на цілі та завдання партнера зі спілкування, зацікавленість у більш точному його розумінні, співучасть.

Перефразування повідомлення дає можливість тому, хто говорить, що його слухають і розуміють, бояться неправильно витлумачити його основну думку.

Часто люди схильні висловлювати свої думки, почуття не прямим, а непрямим чином, особливо якщо побоюються оцінки чи критики з боку інших. Резюмування в таких випадках допомагає з'єднати фрагменти розмови в смислову єдність і одночасно допомагає зрозуміти, чи вдалося йому передати свою думку, чи правильно він був зрозумілий.

Значну роль ефективному слуханні грає схвалення, що створює

обстановку свободи і невимушеності. Як не парадоксально, чим менше ми судимо того, хто говорить, тим більше е самокритичним він стає, висловлюючи свої думки та почуття відкрито та чесно. Особливо це властиво підліткам та віком ранньої юності. Ворожість їх, труднощі у спілкуванні виникають зазвичай, у ситуації критичних і категоричних дорослих. Схвалення у спілкуванні – це ідеал, якого треба прагнути. Схвалення є важливим для створення сприятливого клімату у всіх видах міжособистісних відносин. Особливої ваги схвалення набуває на початку встановлення контакту, а також протягом усього часу діалогу, бесіди. Не менш значуще схвалення в кінці, як висновок бесіди [8].

Ефективність комунікації значною мірою залежить від просторово-часових характеристик ситуації, у якій відбувається спілкування. Тут важливі соціальні атрибути місця та часу. Зустрічаючи «гостя» на своїй території, «господар» повинен зважати на рольові приписи, якщо це особиста чи службова територія. Встановленню сприятливих та рівноправних відносин сприяє знаходження тих, хто спілкується на нейтральній території, особливо, якщо вони знаходяться в різних статусних категоріях (вчитель – учень, начальник – підлеглий).

Те, що час категоризують, як робоче та особисте, теж відкладає відбиток на хід та спосіб спілкування. Розмова з людиною на його робочому місці та в робочий час, початковий ліміт відведеного часу дещо депривує емоційний контакт у спілкуванні, вносить деяку напругу, у той час як вільне, не лімітоване у часі спілкування, достатню увагу до співрозмовника, неспішна розмова навіть на шкоду його особистому часу («Я Вас не затримую?») схиляють до довірчого спілкування, створюють відчуття комфорту в спілкуванні.

Для успішного спілкування людина має розуміти інших і вміти до кожного їх підійти. При досягненні такого розуміння та оволодінні вмінням знаходити оптимальні способи спілкування людина відчуває робоче піднесення, налаштовується на мажорний лад, доброзичливо ставиться до оточуючих. Для цього необхідне глибоке знання психології іншої людини, а насамперед її

ціннісних орієнтацій, які знаходять вираження у його ідеалах, потребах та інтересах, у рівні її домагань. Необхідно також і знання наявного уявлення про себе, знання того, що людині в собі подобається, що вона собі приписує, а проти чого виступає.

Таке розуміння базується на спрямованості, коли інші люди стояли б не на периферії, а неодмінно в центрі системи цінностей. Сформована в особистості спрямованість на людину сприяє успішності спілкування, вибору найбільш відповідних особливостей іншої людини способів взаємодії з ним, якщо в цій спрямованості проявляється ставлення, що породжує в особистості орієнтування насамперед на позитивні якості в іншій людині. А таке орієнтування важливе для спілкування, оскільки воно сприяє розкриттю особистісного потенціалу людини, з якою ми спілкуємося.

Крім спрямованості на інших людей для успішного спілкування необхідно розвивати цілу низку характеристик емоційно-вольової та когнітивної сфери. Це стосується також усіх пізнавальних процесів. Для розвитку комунікативної компетенції людині потрібно мати досить великий обсяг уваги, спостережливістю, гарною пам’яттю, здатністю аналізувати вчинки людини і бачити за ними мотиви, які керують нею, визначати її наказ у різних ситуаціях. Важливу роль також грає уяву, що проявляється у вмінні ставити себе місце іншу людину і бачити світ його очима. В емоційній сфері необхідний розвиток вміння співпереживати іншим людям: відчувати чужий біль як свій, чужі радості та горе як свої.

Найважливішим компонентом успішного спілкування, крім відповідного розвитку в людини пізнавальної та емоційної сфери, є його вміння за допомогою творчого підходу вибирати по відношенню до іншої людини найбільш сприятливий спосіб поведінки, спосіб поводження з нею.

Таким чином для того, щоб спілкування було успішним і ефективним, потрібно мати наступні здібності та вміння:

- з великою довірою ставитися до свого суб’єктивного досвіду, тобто приймати в собі свої реальні почуття та переживання, намагатися осягнути

їхній зміст і приховані в них сигнали про те, що відбувається між людиною та світом, в якому вона живе;

- експериментувати з самим собою, тобто активно шукати нові та більш адекватні способи поведінки, мислення, сприйняття та оцінки, перевіряти свої припущення та судження;

- шукати в навколишній реальності інформацію, що містить зворотні зв'язки – зовнішні сигнали про реальні наслідки своїх власних дій, зокрема про те, які реакції та почуття викликає в інших людей поведінка людини у конкретній ситуації, а отримавши цю інформацію, оцінювати її;

- вміти свідомо робити вибір і приймати рішення про те, як поводитися, намагатися бути автором своїх вчинків, прагнути відповідати за свої дії;

- аналізувати свої досягнення та невдачі;

- вміти слухати та чути;

- вміти розуміти інших людей.

Комунікативна компетенція включає знання необхідних мов, способів взаємодії з оточуючими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями у колективі. Особливість «людської» комунікації – коли інформація як передається, а й «формується, уточняється, розвивається».

Йдеться взаємодії двох індивідів, кожен із яких є активним суб'єктом. Схематично комунікація може бути зображена як інтерсуб'єктний процес (S-S), або «суб'єкт-суб'єктне відношення». Передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків, точніше знакових систем.

Для ефективної комунікації характерним є:

1) Досягнення взаєморозуміння партнерів;

2) Краще розуміння ситуації та предмета спілкування. Процес досягнення більшої визначеності в розумінні ситуації, що сприяє вирішенню проблем, що забезпечує досягнення цілей з оптимальним витрачанням ресурсів прийнято називати комунікативною компетентністю.

Комунікативна компетентність дорівнює комунікативна здатність + комунікативне знання + комунікативне вміння, адекватні комунікативним

завданням та достатні для їх вирішення[9].

Найбільш докладний опис комунікативної компетенції належить Л. Бахману. Він використовує термін «комунікативне мовне вміння» і включає такі ключові компетенції:

- мовну /лінгвістичну/ (здійснення висловлювань рідною/іноземною мовою можливе лише на основі засвоєних знань, розуміння мови як системи);
- дискурсну (пов'язаність, логічність, організація);
- прагматичну (уміння передати комунікативний зміст відповідно до соціального контексту);
- розмовну (на основі лінгвістичної та прагматичної компетенцій, вміти говорити складно, без напруги, у природному темпі, без затяжних пауз для пошуку мовних форм);
- соціально-лінгвістичну (уміння вибирати мовні форми, «знати коли говорити, коли ні, з ким; коли, де і в якій манері»);
- мовленнєву (готовність до створення комунікативного змісту в результаті мовної діяльності, взаємодія проблеми, знання та дослідження) [10].

Отже, успішне застосування компетентнісного підходу навчання означає, що учні знають мову, демонструють комунікативні вміння і здатні успішно діяти поза школою, тобто. у реальному світі.

Оскільки складовими будь-якої компетенції є: володіння знанням, змістом компетенції, прояв компетенції у різних ситуаціях, ставлення до змісту компетенції та об'єкта її застосування, то комунікативну компетенцію можна розглядати з позиції трьох складових: предметно-інформаційної, діяльнісно-комунікативної, особистісно-орієнтаційної, де всі компоненти становлять цілісну систему індивідуальних якостей учнів. Тому комунікативну компетенцію слід розглядати як готовність учня до самостійного вирішення завдань на основі знань, умінь, якостей особистості.

Сучасний стан викладання української мови та літератури показує, що в школі недостатньо формуються навички та вміння усного та писемного мовлення. Теоретичні відомості про українську мову, літературу не

використовуються повною мірою для формування практичної мовної діяльності. Це означає, що проблема співвідношення знань про мову та практичного володіння мовою ще не вирішена. Формування комунікативної компетенції у процесі навчання літератури – одне із шляхів вирішення цієї проблеми.

1.2. Вітчизняний та закордонний досвід формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти

Формування комунікативної компетентності старшокласників у закладах загальної середньої освіти має свої особливості як в Україні, так і за кордоном.

Вітчизняний досвід (Україна):

В Україні запроваджено компетентнісний підхід у навчальних програмах, зокрема Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Комунікативна компетентність розглядається як одна з ключових, яку учні повинні опанувати до завершення навчання в школі. Основна увага приділяється розвитку навичок ефективного усного і письмового мовлення, критичного мислення, а також здатності вести діалог і аргументувати свою думку.

Інтерактивні методи навчання: Широко застосовуються інтерактивні методи, такі як дискусії, дебати, рольові ігри, проєктні методи. Ці підходи спрямовані на те, щоб залучати учнів до активної комунікації і взаємодії, розвиваючи не лише мовні навички, але й вміння слухати, працювати в команді, вирішувати конфлікти.

Вивчення іноземних мов: Приділяється значна увага вивченню іноземних мов, особливо англійської, що дозволяє розширювати горизонти комунікативної компетентності за межі рідної мови. Використовуються сучасні методики, які включають автентичні матеріали, аудіо- та відеоматеріали, а також іноземні проєкти та обміни.

Інтеграція різних предметів: Використання міжпредметних зв’язків, наприклад, об’єднання гуманітарних дисциплін з метою обговорення складних соціальних та культурних тем. Це дозволяє учням навчатися висловлювати свою думку.

Вчені, які досліджували комунікативну компетентність старшокласників в закладах загальної освіти: О. Пометун – українська педагогиня, досліджує питання формування комунікативної компетентності учнів через інтерактивні методи навчання, активні форми роботи на уроках та впровадження сучасних підходів у викладанні. Г. Сагач – науковиця, яка досліджувала аспекти риторики та педагогічного спілкування. Вона вивчала розвиток комунікативних навичок учнів, акцентуючи увагу на мистецтві риторики та формуванні вмінь публічних виступів, що є важливими складовими комунікативної компетентності. Л. Хомич – досліджувала питання формування комунікативної компетентності у процесі вивчення іноземних мов. Вона акцентує увагу на важливості інтеграції мовного навчання з культурологічним компонентом та міжкультурною комунікацією. Т. Бугайко – розглядає різні методи, які сприяють вдосконаленню мовленнєвих навичок старшокласників, зокрема, методи навчання через дискусії та творчі завдання. Н. Гузій – займається дослідженням професійної комунікативної компетентності, що також включає підходи до формування мовних та комунікативних навичок на шкільному рівні.

Закордонний досвід.

Європейський підхід:

В Європейських країнах, таких як Фінляндія, Німеччина, Франція, комунікативна компетентність є одним із ключових компонентів навчання. Освітні системи акцентують увагу на розширенні мовних навичок та міжкультурної комунікації, що реалізується через мовні програми та міжнародні обміни.

Особливу увагу приділяють вивченню іноземних мов з раннього віку, часто починаючи з початкової школи. Старшокласники мають можливість вивчати декілька мов, що покращує їхню комунікативну компетентність у

різних культурних контекстах. Д. Гаймс (Dell Hymes) – його теорії стали основою для багатьох європейських досліджень, присвячених формуванню комунікативної компетентності у школах. М. Холідей (Michael Halliday) – його роботи з функціональної граматики вплинули на розуміння того, як розвивати комунікативну компетентність у школах через контекстно-залежне використання мови. Ян Ван Ек (Jan van Ek) – голландський педагог і лінгвіст, який розробив «Threshold Level», що визначає мінімальний рівень володіння іноземною мовою для ефективної комунікації. Його підходи значно вплинули на формування програм для навчання іноземних мов у Європі. Л. Барто (Luigi Barto) – італійський дослідник, який займається проблемами викладання мов, у тому числі розвитку комунікативної компетентності через дидактичні підходи, які включають інтерактивні методи навчання. Д. Севдж (John Savage) його дослідження стосуються використання інтерактивних методів та технологій у навчанні для розвитку комунікативної компетентності.

У США великого значення надається розвитку так званих «soft skills», куди входить комунікація. Навчальні програми містять багато завдань, які розвивають здатність до ефективної комунікації, такі як групові проєкти, дебати, презентації.

Програми з вивчення іноземних мов надають можливість старшокласникам опанувати комунікативні стратегії, які допомагають їм успішно взаємодіяти з представниками інших культур.

У США дослідження комунікативної компетентності в освітніх закладах, зокрема серед старшокласників, проводили різні вчені. Серед найбільш відомих дослідників, які зробили значний внесок у цю галузь, можна виділити: Н. Хомський (Noam Chomsky) – він розрізняв лінгвістичну компетенцію (знання мови) та комунікативну компетентність (здатність використовувати мову у соціальних контекстах). С. Севіньє (Sandra Savignon) – її роботи, зокрема про комунікативну компетентність і навчання мов у школах, мали значний вплив на американські освітні програми. М. Канейл (Michael Canale) і М. Свайн (Merrill Swain) – ці вчені розробили детальну модель комунікативної

компетентності, яка включає чотири компоненти: граматичну, соціолінгвістичну, дискурсивну та стратегічну компетенції. Їхні дослідження вплинули на розвиток методик викладання мов у США. П. Дафф (Patricia Duff) – дослідниця, яка займається проблемами соціокультурного контексту вивчення мов і комунікативної компетентності. Вона досліджувала, як соціальні і культурні фактори впливають на розвиток мовних навичок у школах. Л. Бахманн (Lyle F. Bachman) розробила модель комунікативної мовної здатності, яка враховує не лише лінгвістичні знання, але й прагматичні та стратегічні навички, що впливають на ефективність комунікації. Її дослідження мали значний вплив на розвиток підходів до оцінювання мовних навичок у шкільних програмах США, де важливо не лише знання граматики, а й уміння використовувати мову в різних соціальних контекстах.

Азійський підхід (Японія, Південна Корея, Китай):

У країнах Азії освіта орієнтована на інтеграцію традиційних методів навчання з сучасними інтерактивними техніками. Наприклад, в Японії застосовуються методи колаборативного навчання та дискусійні клуби, що допомагає учням розвивати комунікативні навички.

Значна увага приділяється навчанню англійської мови, яка вважається основним засобом міжнародного спілкування.

В Азії комунікативну компетентність старшокласників активно досліджували такі вчені: Ц. Чжоу (Jian Zhou) – китайський дослідник, який зосереджується на розвитку комунікативної компетентності в навчальних програмах з англійської мови. Його роботи стосуються методів викладання іноземних мов, інтеграції культурних аспектів у навчання та оцінювання комунікативних навичок учнів. Й. Ітo (Yoshihiro Ito) – японський педагог, який вивчав комунікативну компетентність з точки зору викладання англійської мови як іноземної в японських школах. Н. Панпрапа (Nittaya Panprapa) – дослідниця з Таїланду, яка працювала над проблемами розвитку комунікативних навичок у школах з використанням інтерактивних методів навчання, таких як групові проекти та рольові ігри, що сприяють формуванню

мовної компетентності у старшокласників.

Ці дослідники зробили вагомий внесок у вивчення методів формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах освіти, враховуючи особливості культурного контексту в азійських країнах.

Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ): І в Україні, і за кордоном ІКТ використовуються для підтримки формування комунікативної компетентності, зокрема, через цифрові платформи, онлайн-курси та віртуальні обміни.

Міжкультурна компетентність: Важливим аспектом є розвиток в учнів здатності спілкуватися з людьми різних культур, що передбачає розуміння не тільки мови, але й соціальних та культурних особливостей.

Основні виклики включають необхідність адаптації навчальних програм до сучасних вимог, недостатню підготовку вчителів до впровадження нових методик, а також забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Отже, ми проаналізували досвід формування комунікативної компетентності у різних країнах таких як Україна, Фінляндія, Німеччина, Франція, США, Японія, Південна Корея, Китай та виділили основні напрями, форми та методи, що використовувались у цьому процесі. До основних напрямів належить Когнітивний напрям – здатність розуміти та правильно інтерпретувати комунікаційні ситуації, визначати значення слів, фраз, жестів і контексту в процесі спілкування. Емоційний напрям – здатність виявляти емоції та розпізнавати емоції інших, адекватно реагувати на емоційний контекст спілкування. Навички мовленнєвого спілкування – володіння мовними засобами, здатність чітко, логічно і грамотно висловлювати свої думки, правильно використовувати мову відповідно до контексту та ситуації. Інтерактивний напрям – здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, слухати, задавати питання, надавати зворотний зв’язок, підтримувати діалог. Соціокультурний напрям – здатність враховувати культурні та соціальні особливості співрозмовників, адаптувати своє спілкування відповідно до соціального контексту. Невербальний напрям – уміння використовувати

невербальні засоби комунікації (жести, міміка, інтонація) для підкріплення чи уточнення мовленнєвих повідомлень. Методи формування комунікативної компетентності у школярів такі: ігри, вправи, тренінги, розвиток інтелекту, аналіх ситуацій, слухання, моделювання ситуацій .Форми такі: вербальна комунікація невербальна комунікація, інтерактивна, інформаційна та емоційна комунікація [10].

1.3. Вікові особливості розвитку дітей старшого шкільного віку

Старший шкільний вік охоплює підлітків від 15 до 17 років і є періодом активного фізіологічного, психологічного та соціального розвитку. У цьому віці відбуваються значні зміни, які впливають на мислення, емоції та поведінку підлітків. Розуміння цих вікових особливостей допомагає створити ефективне навчальне середовище та підтримати їхній особистісний розвиток.

Пубертатний період завершується, і до цього часу майже всі підлітки досягають фізіологічної зрілості. Відбуваються зміни в статевих органах, формується вторинна статева ознака (зміни голосу, ріст волосся тощо).

Нестабільність гормонального фону часто призводить до емоційних коливань та конфліктів. Підлітки можуть відчувати себе дратівливими або емоційно виснаженими.

Фізична витривалість і сила продовжують розвиватися, але водночас зростає ризик перевантажень через підвищені вимоги до навчання та спортивної активності.

Емоційний розвиток у старшому шкільному віці супроводжується періодами емоційної нестабільності, що є нормальним наслідком гормональних змін і пошуку своєї ідентичності. Підлітки починають переживати глибокі емоції, такі як перше кохання, почуття сорому або гордості, зростає тривожність щодо свого майбутнього. Цей етап є важливим для формування емоційної зрілості, вміння контролювати свої почуття та розуміти емоційні

реакції інших людей.

Соціальні зміни в цей період є також досить суттєвими. Групи однолітків стають головним джерелом впливу для підлітків, що може проявлятися у прагненні відповідати соціальним нормам групи, слідувати її моделям поведінки. Підлітки розвивають навички соціальної взаємодії, навчаються співпрацювати, вирішувати конфлікти, спілкуватися з протилежною статтю. Водночас, цей період характеризується певною відчуженістю від батьків та родини, оскільки підлітки прагнуть до самостійності та відокремлення.

Особливо важливими є питання морального розвитку. Підлітки в цей час часто переглядають свої переконання, ставлять під сумнів соціальні норми та правила. Вони можуть проявляти протест, намагаючись відстояти свою точку зору і розвивати власні моральні принципи. Цей період є основою для формування їхнього світогляду і ціннісної системи.

Фізичні зміни в старшому шкільному віці часто є найбільш помітними. Підлітки проходять через період статевого дозрівання, який супроводжується не лише фізичним ростом, а й гормональними змінами. У дівчат цей період зазвичай розпочинається раніше, що може викликати у них почуття незручності чи ніяковості через те, що вони досягають статевої зрілості до своїх однолітків-хлопців. У цей період зростає потреба в фізичній активності, що може допомогти зняти стрес або емоційну напругу. Водночас гормональні зміни часто призводять до емоційної нестабільності та коливання настрою.

Когнітивний розвиток старших школярів також зазнає суттєвих змін. Вони розвивають здатність до абстрактного мислення, що дозволяє їм оперувати складними ідеями, думками і концепціями, робити висновки і міркувати на більш високому рівні. Підлітки починають розуміти важливість і складність моральних, етичних і соціальних питань, здатні сприймати кілька точок зору і робити більш усвідомлений вибір у різних ситуаціях. Це може бути як значущим досягненням, так і джерелом тривог або сумнівів, особливо коли вони мають приймати складні рішення.

Психологічно старший шкільний вік – це час пошуків себе і свого місця у

світі. Підлітки прагнуть знайти свою ідентичність, часто намагаються проявити індивідуальність і незалежність від дорослих. У той самий час, незважаючи на бажання самостійності, їм все ще необхідна підтримка і розуміння з боку близьких, щоб сформувати впевненість у собі та розвинути здорову самооцінку.

Формування самосвідомості. Підлітки цього віку активно розмірковують про своє місце у суспільстві, намагаються визначити свою ідентичність. Їм властиві роздуми про життєві цілі, плани на майбутнє, моральні цінності.

Криза ідентичності. Виникає потреба зрозуміти себе, знайти своє місце у світі. Часто це призводить до кризи самооцінки або сумнівів у своїх можливостях.

Абстрактне мислення. У старшокласників формується здатність до більш абстрактного та критичного мислення. Вони можуть аналізувати ситуації, робити логічні висновки, будувати аргументи. Підвищена чутливість до критики. Підлітки часто емоційно реагують на зауваження або оцінки з боку дорослих і однолітків [11].

Емоційна нестабільність. Через гормональні зміни підлітки можуть переживати сильні емоційні коливання: від ентузіазму до пригніченості. Емоційна сфера часто характеризується підвищеною вразливістю.

Потреба в самоствердженні. Старшокласники активно шукають можливості проявити себе, досягти визнання серед однолітків та дорослих.

Інтенсивність переживань. Підлітки можуть інтенсивно переживати проблеми, пов’язані з дружбою, романтичними стосунками або сімейними конфліктами [12].

Потреба у незалежності. Підлітки прагнуть до автономії, самостійних рішень і дій, часто дистанціюючись від батьків і вчителів. Однак це не означає повну втрату залежності від них, адже підліткам все ще важливо отримувати підтримку та розуміння.

Розширення соціальних зв’язків. Для старшокласників велике значення мають стосунки з однолітками. Дружба стає більш вибірковою і глибокою, часто формується в основному на базі спільних інтересів або цінностей.

Конформізм та експерименти із соціальними ролями. Підлітки прагнуть належати до певної соціальної групи, і це часто призводить до експериментів із зовнішністю, поведінкою чи інтересами.

Формування ціннісних орієнтирів. Підлітки починають свідомо осмислювати моральні норми та принципи. У цей період вони можуть обирати певні життєві ідеали, розвивати власну систему цінностей [13].

Пошук справедливості. Часто старшокласники ставлять під сумнів існуючі соціальні норми, критично аналізують поведінку дорослих, що може призводити до конфліктів або суперечок [14].

Інтерес до саморозвитку. Багато підлітків у старшому шкільному віці починають усвідомлювати значення навчання для свого майбутнього, тому можуть проявляти більше зацікавленості у навчальному процесі, особливо щодо предметів, які відповідають їхнім інтересам.

Професійне самовизначення. Виникає потреба у виборі майбутньої професії та плануванні кар’єри, що стимулює розвиток прагматичного мислення, самодисципліни та відповідальності.

Криза соціальної ролі: Підлітки можуть відчувати труднощі у встановленні власної ролі в суспільстві, групі, родині, що може призвести до конфліктів із авторитетами та однолітками.

Підвищений стрес: Окрім особистих змін, старшокласники стикаються з великим стресом через підвищені вимоги в навчанні, підготовку до іспитів і майбутній вибір професії [15].

Старший шкільний вік є важливим етапом формування особистості, коли підлітки переходять до більш дорослих моделей мислення, поведінки та соціальних взаємодій. Важливо, щоб оточуючі - вчителі, батьки та дорослі - підтримували їх у цей час, допомагали справлятися зі складними емоціями та приймати важливі рішення щодо майбутнього.

Отже, віковими передумовами формування комунікативної компетентності у старшокласників є такі: фізіологічні зміни та статеве дозрівання, когнітивні можливості, емоційна зрілість, зміни у моральному та

етичному мисленні, пошук самостійності та незалежності, розвиток здатності до міжособистісних відносин.

Таким чином, у старшокласників відбуваються зміни в багатьох аспектах розвитку, які створюють передумови для формування їхніх комунікативних навичок. Вони здатні глибше усвідомлювати значення взаємодії, навчатися ефективно взаємодіяти з іншими людьми, враховуючи різноманітні емоційні, когнітивні та соціальні чинники.

1.4. Формування комунікативної компетентності старшокласників в закладі загальної освіти

Формування комунікативної компетентності у старшокласників реалізується різними суб'єктами, які беруть активну участь у їхньому розвитку. Це можуть бути:

Педагоги (вчителі). Вчителі відіграють ключову роль у формуванні комунікативної компетентності через організацію навчальних процесів, де активно використовуються різні форми комунікації (виступи, обговорення, робота в групах, проекти, дебати). Вони стимулюють розвиток навичок слухання, висловлювання своїх думок, обміну інформацією та взаємодії з однолітками.

Батьки. Батьки є першими і важливими моделями комунікації для дітей. Вони мають значний вплив на розвиток емоційної та соціальної компетентності через власні комунікаційні стратегії, взаємодію з дитиною в повсякденному житті, підтримку відкритих і довірливих відносин, а також через навчання важливості конструктивного вирішення конфліктів.

Однолітки (групи ровесників). У підлітковому віці особливо важливою є роль групи однолітків у формуванні комунікативної компетентності. Підлітки вчаться ефективно взаємодіяти, відстоювати свою думку, вислуховувати інших, долати конфлікти і зберігати взаємоповагу через спілкування з ровесниками.

Психологи та консультанти. Спеціалісти, які працюють з підлітками, можуть допомогти розвивати комунікативну компетентність, здійснюючи психологічну підтримку, організовуючи тренінги з розвитку навичок ефективного спілкування, вирішення конфліктів, розвитку емоційної інтелігентності.

Соціум та медіа. Зовнішні фактори, такі як соціальні мережі, медіа, соціальні інституції (клуби, спортивні секції, культурні організації), також впливають на розвиток комунікативної компетентності. Підлітки набувають досвіду взаємодії з різними людьми через участь у суспільних заходах, завдяки медіа та інтернету, що розширює їхні можливості для самовираження і розвитку навичок спілкування.

Самостійна діяльність підлітка. Важливою складовою є і самостійна діяльність учнів, які вивчають нові форми комунікації через участь у клубах, організаціях, самостійно обираючи методи взаємодії з оточенням. Підлітки також мають можливість практикувати комунікацію через волонтерство, участь у різних проектах, дебатах, конкурсах [16].

Комунікативна компетенція – це здатність особи ефективно взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях спілкування. Вона включає кілька важливих компонентів, що забезпечують успішну комунікацію. Ось основні з них:

- Лінгвістична компетенція: Це знання мовних норм, правил граматики, лексики, фонетики та орфографії. Вона дає змогу правильно формулювати думки, використовувати відповідні мовні засоби в різних ситуаціях.

- Соціокультурна компетенція: Вона включає розуміння культурних особливостей, традицій, норм та звичаїв певної спільноти чи соціуму. Це важливо для того, щоб правильно інтерпретувати значення повідомлень і реагувати на них відповідно до соціальних норм.

- Прагматична компетенція: Це здатність використовувати мову для досягнення конкретних цілей у спілкуванні. Прагматична компетенція передбачає уміння вибирати правильні форми та засоби комунікації в залежності від ситуації, мети спілкування та взаємодії з адресатом.

- Дискурсивна компетенція: Це здатність організовувати і логічно структурувати повідомлення, забезпечуючи їх цілісність і зв’язність. Дискурсивна компетенція включає вміння формувати аргументи, вести діалог, переходити від однієї теми до іншої, створювати тексти, що мають логічну і семантичну єдність.

- Стратегічна компетенція: Це здатність застосовувати комунікативні стратегії для подолання труднощів або непорозумінь у процесі спілкування. Це може бути використання альтернативних форм висловлювань, пояснення, уточнення або навіть невербальних засобів для кращого розуміння.

Вчені, які досліджували соціально-педагогічну комунікативну компетентність у школярів: Л. Виготський – один із основоположників соціокультурного підходу в психології, який підкреслював значення соціальних взаємодій для розвитку особистості. Його ідеї про взаємодію дитини з оточенням та вплив соціального контексту на розвиток когнітивних та емоційних процесів стали основою для багатьох підходів до розвитку комунікативної компетентності. В. Штерн – психолог, який акцентував увагу на розвитку соціальних навичок у дитини, в тому числі через гру та інші форми взаємодії. Він розглядав комунікацію як важливий компонент соціалізації і розвитку особистості. І. Лернер – радянський і російський педагог, що розробляв теорії навчання та виховання, зокрема вказував на важливість соціальної адаптації школярів у навчальних закладах, формування комунікативних умінь через міжособистісні відносини в групах. О. Новікова – вчена в галузі педагогіки, яка розглядала соціально-педагогічну компетентність як комплекс знань і навичок для ефективної комунікації у соціальних і навчальних ситуаціях, що включають інтерактивне навчання та виховання.

Основні аспекти комунікативної компетентності.

Вміння передавати інформацію – здатність чітко, точно і логічно викладати свої думки, як в усній, так і в письмовій формах. Уміння використовувати різні мовні стилі залежно від ситуації та співрозмовника.

Активне слухання - здатність уважно слухати співрозмовника, розуміти

його точку зору та адекватно реагувати на неї, зберігаючи контакт і підтримуючи діалог [16].

Емпатія - здатність розуміти емоції, потреби та почуття інших людей, що дозволяє будувати ефективні стосунки та уникати конфліктів.

Використання невербальних засобів спілкування - вміння контролювати та використовувати жести, міміку, інтонацію, контакт очима для більш ефективної передачі інформації.

Адаптивність у спілкуванні - вміння швидко пристосовуватися до нових умов комунікації та змінювати стратегії спілкування залежно від обставин. Виклики у формуванні комунікативної компетентності [18].

Недостатня мотивація. Не всі учні усвідомлюють важливість комунікативних навичок, тому можуть не проявляти достатньої зацікавленості в їх розвитку.

Індивідуальні відмінності. Учні мають різні рівні підготовки та комунікативних можливостей, що потребує індивідуального підходу з боку вчителів.

Конфліктні ситуації. Конфлікти з однолітками або вчителями можуть стати бар’єром для розвитку комунікативної компетентності, тому важливо вчити учнів ефективно вирішувати такі ситуації.

Формування комунікативної компетентності старшокласників є важливим завданням загальноосвітніх закладів, яке сприяє успішній соціалізації, академічним досягненням та майбутній професійній реалізації учнів. Використання інтерактивних методів навчання, рефлексії та індивідуального підходу дозволяє ефективно розвивати ці навички та готувати старшокласників до викликів дорослого життя.

Положення про психологічну службу у системі освіти України є важливим документом, що регулює діяльність психологічної служби в освітніх установах країни. Цей документ визначає основні принципи, завдання та напрями роботи фахівців психологічної служби, включаючи практичних психологів та соціальних педагогів, які працюють у закладах освіти.

Метою діяльності психологічної служби є забезпечення психологічного супроводу навчального процесу, сприяння гармонійному розвитку особистості учнів, їх соціальній адаптації, а також надання психологічної допомоги учням, учителям і батькам. Положення передбачає, що психологи повинні працювати над розвитком емоційного інтелекту, комунікативних навичок та створенням сприятливого психологічного клімату в навчальних колективах.

Основними завданнями психологічної служби є:

- Профілактика та виявлення психологічних труднощів у школярів, сприяння їхньому особистісному розвитку;
- Проведення психолого-педагогічних консультацій для учнів, педагогічного колективу та батьків;
- Робота з учнями, які опинилися у складних життєвих обставинах, та надання їм психосоціальної підтримки;
- Формування психологічної культури учасників освітнього процесу [32].

Обов’язки соціального педагога охоплюють широкий спектр завдань, спрямованих на забезпечення соціальної адаптації учнів, профілактику соціально-психологічних проблем і створення сприятливого середовища для всебічного розвитку дітей та підлітків. Зокрема, соціальний педагог:

- Діагностує соціальні умови життя учнів
- Аналізує соціальний статус і умови життя дітей.
- Виявляє учнів, які опинилися в складних життєвих обставинах або мають ризик потрапити в такі ситуації.
- Вивчає особистісні проблеми дітей та підлітків, які заважають їхній соціалізації.
- Розробляє та реалізує програми соціальної підтримки
- Створює індивідуальні та групові програми соціальної допомоги для дітей, які потребують підтримки.
- Забезпечує інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами у шкільне середовище.
- Проводить заходи з попередження булінгу, насильства, вживання

наркотиків, алкоголю, тютюну.

- Організовує тренінги з особистісного розвитку, подолання конфліктів, формування здорового способу життя.
- Допомагає школярам у розвитку комунікативних навичок, управлінні емоціями, вирішенні конфліктів.
- Організовує групові заходи для створення позитивного мікроклімату в класі.
- Проводить індивідуальні консультації з дітьми, які мають труднощі у спілкуванні або поведінці.
- Консультує батьків щодо виховання дітей, вирішення сімейних конфліктів.
- Інформує батьків про їхню роль у соціалізації та підтримці дитини.
- Організовує зустрічі, тренінги та бесіди з батьками для розвитку партнерських відносин між сім’єю та школою.
- Допомагає вчителям створювати комфортне соціальне середовище для учнів.
- Надає рекомендації щодо роботи з учнями, які мають проблеми у соціалізації чи поведінці.
- Спільно з педагогами реалізує програми адаптації першокласників, п’ятикласників та старшокласників.
- Координує взаємодію між школою та соціальними службами, поліцією, центрами психологічної допомоги.
- Здійснює супровід учнів у складних життєвих ситуаціях, залучає зовнішню підтримку за потреби.
- Виступає посередником у вирішенні конфліктів між учнями, учителями, батьками.
- Забезпечує конструктивне вирішення конфліктів та допомагає будувати позитивні стосунки.
- Веде облік соціально-педагогічної роботи, готує звіти про виконані заходи.

- Документує результати діагностики та профілактичної роботи.
- Регулярно підвищує рівень професійних знань, бере участь у семінарах, тренінгах та конференціях.

Соціальний педагог відіграє ключову роль у створенні умов для гармонійного розвитку учнів, зміцненні взаємодії між школою, сім’єю та громадою, а також у підтримці дітей, які потребують соціального та психологічного супроводу.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Методика дослідження комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти

У сучасному світі, де інформаційні та комунікаційні технології займають центральне місце, розвиток комунікативної компетентності стає однією з ключових цілей освіти. Комунікативна компетентність включає здатність ефективно спілкуватися, висловлювати свої думки, слухати інших, а також розуміти й інтерпретувати інформацію. Вона є невід'ємною частиною професійної діяльності та міжособистісного спілкування. У зв'язку з цим, важливим є розуміння методів та технологій, які сприяють розвитку цієї компетентності.

Проблема комунікативної компетентності є актуальною, оскільки від розвитку комунікативної компетентності залежить як соціальна сфера старшокласника, а й його навчальні успіхи. Спілкування є головною складовою життя людини, а комунікативна компетентність - складовий фактор успішності у спілкуванні. Комунікативна компетентність у практичному плані є фактором ефективного спілкування, який складається з особистісної та операційної складових. На жаль, на даний момент ця проблема мало вивчена. Існує маса протиріч та розбіжність поглядів, на цю проблему.

Методика дослідження комунікативної компетентності старшокласників у закладах загальної освіти є ключовим етапом у вивченні розвитку цієї важливої компетенції. Вона включає комплекс підходів та інструментів, що дозволяють оцінити рівень сформованості навичок спілкування учнів, виявити проблемні зони та запропонувати шляхи вдосконалення [23].

Основною метою дослідження є виявлення рівня розвитку комунікативної

компетентності учнів старших класів. Це передбачає оцінку різних аспектів комунікації: мовленнєвої культури, здатності до активного слухання, ведення дискусій, застосування невербальних засобів спілкування, міжособистісної взаємодії тощо.

Комунікативна компетентність включає в себе низку важливих аспектів, які визначають здатність людини ефективно і продуктивно спілкуватися. Це не тільки знання мовних правил, а й уміння адаптувати свою поведінку в різних ситуаціях та враховувати соціально-культурні особливості оточення. Основні показники комунікативної компетентності можна поділити на кілька груп, кожна з яких оцінює різні аспекти спілкування.

По-перше, лінгвістичні показники відображають знання мовних норм і правил: граматики, лексики, орфографії. Важливою частиною є також здатність підбирати слова відповідно до ситуації, що забезпечує точність і ясність висловлювань. Лінгвістичні показники також включають вміння формулювати граматично правильні, чітко структуровані речення.

По-друге, є соціокультурні показники, які визначають рівень розуміння культурних і соціальних норм. Це здатність адаптувати свою поведінку і вибір слів в залежності від культурних традицій і соціального контексту, а також дотримання етикету спілкування, який включає в себе правила ввічливості, уважність до співрозмовника і вміння вести себе в різних соціальних ситуаціях.

Також важливими є прагматичні показники, що стосуються здатності ставити конкретні цілі у процесі спілкування. Це уміння чітко визначати мету комунікації (наприклад, передати інформацію, переконати, навчити), вибирати відповідні стратегії і засоби для її досягнення, а також адаптувати свої дії в залежності від ситуації. Це також включає вміння вирішувати конфлікти і знаходити компроміси в спілкуванні [43].

Дискурсивні показники стосуються логічності і послідовності висловлювань. Це здатність будувати зрозумілі, зв’язні та аргументовані повідомлення, вести діалог, а також адаптувати свою комунікацію до реакції співрозмовника. Це вміння підтримувати розмову, аргументувати свою точку

зору та логічно переходити від однієї теми до іншої.

Невербальні показники включають в себе мову тіла, інтонацію, емоційний вираз обличчя. Це здатність використовувати жести, міміку, зоровий контакт для підтримки комунікації та передачі емоцій. Наприклад, правильне використання інтонації, темпу мови та голосу допомагає передати емоційний відтінок повідомлення і створити правильний настрій для спілкування.

Емоційно-оцінні показники включають емпатію – здатність розуміти та відчувати емоції інших людей. Це вміння налаштовуватися на емоційний стан співрозмовника, що допомагає будувати довірчі відносини. Важливим є також самоконтроль, здатність контролювати свої емоції під час спілкування, щоб не втратити контроль над ситуацією і не зірватися на співрозмовника.

Когнітивні показники визначають здатність до активного слухання та критичного мислення. Це вміння зосереджуватися на сказаному співрозмовником, аналізувати інформацію і робити висновки. Крім того, важливо мати креативність і здатність знаходити нестандартні рішення в процесі комунікації.

Інтерактивні показники оцінюють здатність працювати в групі, взаємодіяти з іншими людьми в спільних проектах або в процесі прийняття рішень. Це вміння налагоджувати співпрацю в команді, брати на себе відповідальність і досягати колективних цілей.

Зрештою, рефлексивні показники передбачають здатність до самоаналізу і оцінки власної комунікативної поведінки. Це вміння усвідомлювати свої сильні й слабкі сторони в спілкуванні, готовність до вдосконалення та розвитку своїх комунікативних навичок.

Комунікативна компетентність включає в себе багато аспектів, і кожен з них має важливе значення для ефективної взаємодії з іншими людьми в різних сферах життя. Розвиток цієї компетентності дозволяє людям успішно спілкуватися, вирішувати проблеми, підтримувати хороші стосунки і досягати своїх цілей.

Для діагностики комунікативної компетентності використовуються

різноманітні методики, які дозволяють оцінити рівень розвитку комунікативних навичок учнів, їхні здібності до ефективного спілкування, розв’язання конфліктів, взаєморозуміння та інші аспекти комунікації. Ось кілька конкретних методик, які застосовуються для цієї мети:

Тест на рівень комунікативної компетентності (по Л. Виготському).

Цей тест дозволяє оцінити рівень розвитку комунікативних навичок у учнів. Зазвичай він складається з серії запитань, що стосуються таких аспектів, як здатність до активного слухання, вміння виражати власні думки, емоційну виразність, здатність до співпраці та інші елементи комунікації.

Методика «Тест на визначення стилю спілкування» (по Р. Кац) Це методика, яка дозволяє оцінити стиль спілкування людини. Вона базується на визначенні, наскільки учень схильний до використання конкретних стилів спілкування: агресивного, пасивного, асертивного або маніпулятивного. За результатами цієї методики можна побудувати рекомендації для розвитку здорового комунікативного стилю [21].

Анкета для вивчення соціометричних характеристик (метод соціометрії)

Соціометрія дозволяє вивчити взаємодії учнів у групі та визначити їхні комунікативні стосунки. Вона оцінює соціальні зв’язки між учасниками, визначає лідерів групи, а також дозволяє зрозуміти, хто має труднощі в комунікації або соціальній адаптації.

Методика «Розв’язання конфліктних ситуацій».

Це спеціальна методика, яка дозволяє оцінити, як учні реагують на конфлікти, як вони їх вирішують, чи можуть вони знаходити компроміси і керувати емоціями в складних ситуаціях. Це важливий аспект комунікативної компетентності, оскільки ефективне вирішення конфліктів є складовою частиною соціальної взаємодії.

Методика «Інтерв’ю» (психологічне інтерв’ю для виявлення комунікативних проблем).

Психологічне інтерв’ю допомагає виявити специфічні труднощі в спілкуванні учнів, їхнє ставлення до інших людей, а також оцінити рівень їхніх

комунікативних навичок. Це може бути індивідуальне або групове інтерв'ю, під час якого виявляються основні проблеми в спілкуванні.

Методика «Тест на оцінку самооцінки в спілкуванні» (по Н. Бенашвілі).

Цей тест дозволяє визначити, як учні оцінюють свою здатність до комунікації, наскільки вони впевнені в собі в процесі спілкування. Важливою складовою є не тільки зовнішнє спілкування, але і внутрішня готовність до відкритості і ефективного взаємодії.

Методика «Асертивність у спілкуванні».

Асертивність є здатністю виражати свої думки та почуття чітко, відкрито і без агресії. Це важлива частина комунікативної компетентності, і методика допомагає оцінити, наскільки учень здатний бути асертивним у різних комунікативних ситуаціях [20].

Тест «Комунікативна толерантність».

Ця методика спрямована на вивчення ставлення учнів до різних соціальних груп, культурних відмінностей, а також оцінку рівня толерантності в спілкуванні. Вона допомагає визначити, наскільки учень готовий до міжкультурного спілкування та взаємодії з людьми різних поглядів.

Використання цих методик дозволяє отримати детальну картину рівня комунікативної компетентності учнів і сприяє розробці індивідуальних рекомендацій для їхнього розвитку в цій сфері [22].

Розглянемо основні методи формування комунікативної компетентності зі старшокласниками:

Анкетування та опитування. Один із основних методів для вивчення комунікативної компетентності. Учням пропонуються анкети з питаннями, що охоплюють різні аспекти спілкування (уміння слухати, виражати власні думки, працювати в групі). Опитування можуть бути спрямовані як на самих учнів (самооцінка), так і на вчителів, що оцінюють комунікативні навички своїх учнів.

Тести. Стандартизовані тести дозволяють оцінити окремі компоненти комунікативної компетентності, такі як мовленнєва грамотність, риторичні

здібності, здатність до вирішення конфліктів. У деяких дослідженнях використовуються також психологічні тести для вивчення комунікативних особливостей учнів.

Спостереження. Цей метод дозволяє досліджувати комунікативні навички учнів у природних умовах - на уроках, під час перерв, у процесі групової роботи або позашкільних заходах. Важливою складовою спостереження є фіксація вербальних і невербальних форм комунікації, реакцій на критику, уміння слухати і відповідати.

Інтерв'ю та бесіди. Індивідуальні або групові інтерв'ю можуть допомогти глибше зрозуміти мотивацію учнів до спілкування, їхні труднощі у комунікації, а також суб'єктивне бачення власних комунікативних здібностей.

Аналіз продуктів діяльності. Наприклад, аналіз письмових робіт учнів (твори, есе, доповіді) дозволяє оцінити їхні мовленнєві навички та здатність чітко формулювати думки. Аналіз усних виступів на уроках або в позакласній діяльності також дає корисну інформацію для оцінки комунікативної компетентності [24].

Соціометричні методи. Дослідження соціальної взаємодії між учнями дозволяють виявити рівень їхньої взаємодії у групі, статус у колективі, уміння взаємодіяти з однокласниками, працювати в команді та вирішувати конфлікти.

Дискусія – обговорення спірного питання, проблеми. Важливою характеристикою дискусії, що відрізняється від інших видів суперечки, є аргументованість. Обговорюючи спірну (дискусійну) проблему, кожна сторона, опонуючи думку співрозмовника, аргументує свою позицію [25].

Під дискусією також мається на увазі колективне обговорення будь-яких проблем, спірних питань. Дискусія часто сприймається як метод, що активізує процес навчання, вивчення складної теми, теоретичної проблеми. За допомогою дискусії старшокласники набувають нових знань, зміцнюються у власній думці, вчаться її відстоювати. Головна функція навчальної дискусії – стимулювання пізнавального процесу.

Бесіда – провідна функція даного методу – спонукаюча, але з не меншим

успіхом він виконує й інші функції. Метод розмови практично використовується на вирішення комплексних завдань засвоєння нового, закріплення матеріалу, розвитку творчих здібностей, формування загальнонавчальних умінь, що дозволяє студентам зрозуміти проблему з різних позицій.

Лекція-діалог. Зміст тут подається через серію питань, на які старшокласники мають відповідати безпосередньо під час лекції. Діалоговий метод полягає у колективному пошуку істини (правильної відповіді, вирішення проблемної ситуації) шляхом діалогу психолога та аудиторії. Даний метод має спільні риси з проблемним методом, проте предметом діалогу не обов'язково може бути спірне становище або проблемне питання. Психолог може поставити учням питання, що стосується однієї чи кількох проблемних ситуацій, усвідомити знання нормативів тощо. Тут правильна відповідь може бути не відразу знайдена, потрібно з'ясувати думки кількох людей [26].

Мозковий штурм – оперативний метод вирішення проблеми на основі стимулювання творчої активності, при якому учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу кількість варіантів вирішення, у тому числі найфантастичніших. Потім із загальної кількості висловлених ідей відбирають найбільш вдалі, які можна використовувати практично. Під час проведення «мозкового штурму» забороняється критика та заохочується будь-яка ідея, навіть жартівлива чи явно безглузда. Усі висловлені ідеї записуються для подальшого розгляду групою експертів. Після затвердження рішення «генератори ідей» розподіляються з його противників і прибічників з виявлення слабких місць та його виправлення.

Соціально-психологічний тренінг – один з методів активного навчання та психологічного впливу, що здійснюється в процесі інтенсивної групової взаємодії та спрямованого на підвищення компетентності у сфері спілкування, в якому загальний принцип активності учня доповнюється принципом рефлексії над власною поведінкою та поведінкою інших учасників груп.

Тренінг дозволяє засвоїти ефективні технології (методи, прийоми, техніки) прийняття управлінських рішень та ділового спілкування, розкрити

індивідуальні особливості старшокласників, та скоригувати їхню поведінку в ситуаціях спілкування. Крім того, в процесі тренінгу в учасників формуються індивідуально-специфічні прийоми та способи комунікації та прийняття рішень, які є основними на їх індивідуальних особливостях. Емоційна включеність учасників у ситуації тренінгу дозволяє створити високу мотивацію до навчання, посилює закріплення знань, формування вмінь та навичок [42].

Семінари-конференції. Семінари – це така форма організації навчання, за якої на етапі підготовки домінує самостійна робота учнів з навчальною літературою та іншими дидактичними засобами над серією питань, проблем та завдань, а в процесі семінару триває активне обговорення, дискусії та виступи учнів, де вони під керівництвом педагога роблять узагальнення.

Гра – як метод формування комунікативної компетентності. Особливостями ігрової діяльності у старшому шкільному віці є націленість самоствердження перед суспільством, гумористична забарвлення, орієнтація мовленнєвий взаємодія [27]

Ділова гра використовується для вирішення комплексних завдань засвоєння нового, закріплення матеріалу, розвитку творчих здібностей, формування загальнонавчальних умінь, дає можливість учням зрозуміти та вивчити навчальний матеріал із різних позицій.

У навчальному процесі застосовуються різні модифікації ділових ігор: імітаційні, операційні, рольові ігри, діловий театр, психо- та соціодрами.

Імітаційні ігри. На заняттях імітується діяльність будь-якої організації, підприємства чи його підрозділи, наприклад, фірми, відділу, цеху, дільниці тощо. Імітуватись можуть події, конкретна діяльність людей (ділова нарада, обговорення плану, проведення бесіди тощо) та обстановка, умови, в яких відбувається подія чи здійснюється діяльність (кабінет начальника відділу, зала засідань тощо). Сценарій імітаційної гри, крім сюжету події, містить опис структури та призначення імітованих процесів та об’єктів.

Операційні ігри. Вони допомагають відпрацьовувати виконання конкретних специфічних операцій, наприклад методики написання твору,

вирішення завдань, ведення пропаганди та агітації. У операційних іграх моделюється відповідний робочий процес. Ігри цього проводяться за умов, які імітують реальні.

Виконання ролей. У цих іграх відпрацьовуються тактика поведінки, дій, виконання функцій та обов'язків конкретної особи. Для проведення ігор із виконанням ролі розробляється модель-п'єса ситуації, між учнями розподіляються ролі з «обов'язковим змістом».

«Діловий театр». У ньому розігрується будь-яка ситуація, поведінка людини у цій обстановці. Тут школяр повинен мобілізувати вати весь свій досвід, знання, навички, зуміти вжитися в образ певної особи, зрозуміти її дії, оцінити обстановку та знайти правильну лінію поведінки. Основне завдання методу інсценування - навчити підлітка орієнтуватися в різних обставинах, давати об'єктивну оцінку своїй поведінці, враховувати можливості інших людей, встановлювати з ними контакти, впливати на їх інтереси, потреби та діяльність, не вдаючись до формальних атрибутів влади, до наказу. Для методу інсценування складається сценарій, де описуються конкретна ситуація, функції та обов'язки дійових осіб, їх завдання.

Психодрама та соціодрама. Вони дуже близькі до виконання ролей та ділового театру. Це теж театр, але вже соціально-психологічний, у якому відпрацьовується вміння відчувати ситуацію у колективі, оцінювати та змінювати стан іншої людини, вміння увійти з нею у продуктивний контакт.

Кожен із розглянутих методів навчання має свої особливості, які необхідно враховувати при їх застосуванні. Для розвитку та формування комунікативної компетентності старшокласників найраціональніше використовувати інтегрований підхід. Це є комбінація методів навчання. Кожен метод має свої переваги та обмеження. Якщо грамотно комбінувати та застосовувати методи, то можливо більш ефективно сформувати високий рівень емпатії, вміння поводитись у конфліктній ситуації, навички самопрезентації та публічного виступу, навички активного слухання, вміння аргументувати свою точку зору тощо.

На основі аналізу різних підходів до проблеми розвитку комунікативних умінь старших школярів ми з'ясували те, що спілкування – один із найважливіших факторів загального психічного розвитку дитини. Комунікативна компетентність по-перше впливає на навчальну успішність; по-друге, від комунікативної компетентності багато в чому залежить адаптація дитини до школи; по-третє, комунікативна компетентність учнів може розглядатися а формування комунікативної компетентності, залежатиме як розвиваються різні сторони життя старшокласника [41].

Один із найефективніших підходів для дослідження комунікативної компетентності – це комплексний підхід, який поєднує кілька методів та інструментів. Наприклад, використання проектного навчання дає змогу не лише оцінити комунікативні навички учнів через їхню участь у спільних проектах, а й дозволяє учням розвивати ці навички в процесі роботи над реальними завданнями. У ході проектної діяльності учні повинні взаємодіяти, обговорювати ідеї, брати на себе відповідальність за певні аспекти роботи, що сприяє розвитку навичок співпраці та комунікації.

Також використовуються технології кооперативного навчання, де учні працюють у групах і повинні активно взаємодіяти, приймати колективні рішення, обговорювати проблеми та досягати спільних цілей. Це дозволяє оцінити не лише рівень вербальних навичок учнів, а й їхню здатність працювати в команді, адаптувати свою поведінку до інших і підтримувати конструктивний діалог.

Застосування інтерактивних технологій, таких як діалогові тренінги, тренінги з розвитку емоційного інтелекту, також допомагають створити середовище для ефективної оцінки комунікативних здібностей. Під час таких занять учні можуть відпрацьовувати різні сценарії комунікації, наприклад, учасники рольової гри можуть змінювати ролі, що дає змогу побачити, як вони адаптуються до нових ситуацій.

Найбільш ефективний результат дослідження досягається при поєднанні різних методів і підходів. Використання програми моніторингу розвитку

комунікативних навичок разом з тестуванням, спостереженнями, проектними та рольовими іграми дозволяє отримати повну картину рівня комунікативної компетентності старшокласників та своєчасно коригувати навчальний процес.

Таким чином, методика дослідження комунікативної компетентності старшокласників є багатогранною і включає в себе різноманітні методи та технології, які допомагають виявити сильні й слабкі сторони учнів у спілкуванні і сприяють їхньому розвитку в цій важливій сфері.

Для оцінки рівня комунікативної компетентності використовуються різні критерії та показники. Зазвичай виділяють такі рівні:

Високий рівень:

- Учні вільно висловлюють свої думки в різних ситуаціях.
- Здатні слухати інших, коректно реагувати на їхні зауваження або аргументи.
- Вміють використовувати як вербальні, так і невербальні засоби спілкування.
- Легко адаптуються до нових ситуацій спілкування, вирішують конфлікти.

Середній рівень:

- Учні мають базові навички комунікації, але можуть стикатися з труднощами в складних або конфліктних ситуаціях.
- Не завжди вміють чітко формулювати свої думки або адекватно сприймати критику.
- Потребують підтримки та корекції у розвитку деяких навичок.

Низький рівень:

- Учні мають значні труднощі в комунікації.
- Важко висловлюють думки або реагують на запитання.
- Уникають ситуацій, що вимагають активного спілкування.
- Можуть стикатися з проблемами у взаємодії з однолітками та вчителями [28].

Таким чином, методика дослідження комунікативної компетентності

старшокласників включає комплекс заходів та підходів, які дозволяють глибоко проаналізувати цей аспект навчання і забезпечити ефективний розвиток учнів у сфері комунікації.

Психологічна служба є важливим елементом системи освіти, допомагаючи створювати сприятливі умови для навчання та розвитку учнів, сприяючи їх емоційній стабільності, соціалізації та адаптації до складних умов сучасного життя.

Документ також підкреслює важливість співпраці психологічної служби з іншими структурами, що займаються захистом прав дітей, здоров'ям і соціальною підтримкою, що підвищує ефективність роботи у сфері профілактики психологічних проблем та розвитку особистості.

Цей документ має велике значення для підтримки освітнього процесу на всіх рівнях і є основою для подальшого розвитку психологічної служби в системі освіти України.

Положення про соціального педагога регламентує діяльність соціальних педагогів у системі освіти України, визначаючи їхню роль, обов'язки та основні напрямки роботи. Соціальний педагог – це фахівець, який забезпечує соціально-педагогічну підтримку учнів та сприяє їхньому гармонійному розвитку, соціалізації та успішній інтеграції в суспільство.[33]

Основна мета діяльності соціального педагога:

Соціальний педагог працює над створенням умов для повноцінного розвитку дітей та молоді, захисту їх прав та інтересів, допомагає їм справлятися з труднощами у навчанні, соціальній адаптації та побуті. Він слугує своєрідним містком між дитиною, її сім'єю, школою та суспільством, сприяючи вирішенню конфліктних ситуацій, підвищенню якості освіти і покращенню психологічного клімату в навчальному закладі.

Основні завдання соціального педагога:

Профілактика соціальних проблем: соціальний педагог виявляє учнів, які опинилися у складних життєвих обставинах, та проводить роботу з профілактики відхилень у поведінці, правопорушень, зловживання шкідливими

звичками та інших ризикованих дій.

Соціальний супровід: надає допомогу дітям з вразливих категорій – сиротам, дітям з багатодітних або неповних сімей, дітям з інвалідністю, а також учням, які перебувають у кризових ситуаціях.

Консультативна діяльність: консультує учнів, їх батьків та педагогічних працівників з питань соціального захисту та адаптації дітей, допомагає в налагодженні комунікацій між ними, а також у вирішенні особистих і сімейних проблем.

Взаємодія з соціальними інституціями: співпрацює з державними та недержавними організаціями, що опікуються захистом прав дітей, охороною здоров'я, соціальною підтримкою, залучає до вирішення проблем фахівців різних профілів.

Освітньо-виховна діяльність: бере участь у формуванні морально-етичних цінностей, сприяє вихованню толерантності, розвитку комунікативних навичок, особистісної відповідальності та громадянської свідомості серед учнів.

Соціальний педагог також відіграє ключову роль у роботі з учнями, які потребують особливої уваги, зокрема з тими, хто опинився у зоні соціального ризику. Він допомагає їм адаптуватися в суспільстві, сприяє подоланню психологічних бар'єрів, формує соціальні компетентності та моральні орієнтири [29].

Завдяки своїй багатогранній діяльності, соціальний педагог забезпечує сприятливі умови для розвитку особистості, знижує рівень конфліктності в колективах та сприяє побудові гармонійних взаємовідносин між усіма учасниками освітнього процесу.

Дослідження комунікативної компетентності старшокласників може охоплювати кілька основних напрямів, які дозволяють комплексно вивчити цей феномен. Ці напрями відображають різні аспекти комунікативної діяльності та враховують соціальні, психологічні, культурні та педагогічні фактори, що впливають на розвиток комунікативних навичок у підлітків.

1. Лінгвістичний напрям.

Мовна компетентність: дослідження рівня володіння мовою, правил граматики, синтаксису та лексики. Вивчення здатності старшокласників коректно використовувати мовні ресурси в усному та письмовому мовленні.

Функціональна грамотність: аналіз уміння учнів використовувати мову для досягнення конкретних цілей (переконання, інформування, запитування), здатність адаптувати мовні засоби в залежності від ситуації спілкування.

Розвиток навичок письмової комунікації: дослідження рівня грамотності в писемному мовленні, здатності структуровано викладати думки та використовувати відповідні стилістичні засоби.

2. Соціально-психологічний напрям.

Соціальна компетентність: дослідження здатності старшокласників ефективно взаємодіяти з різними соціальними групами, налагоджувати та підтримувати міжособистісні стосунки.

Емоційний інтелект: вивчення здатності учнів розуміти емоції співрозмовника, адекватно реагувати на них, управляти своїми емоціями в комунікативних ситуаціях.

Активне слухання: оцінка здатності учнів ефективно слухати співрозмовника, розуміти його точку зору та надавати зворотний зв’язок.

Розв’язання конфліктів: вивчення комунікативних стратегій, які використовують старшокласники для вирішення конфліктних ситуацій, їхня здатність вести конструктивний діалог у складних умовах [30].

3. Міжкультурний напрям.

Міжкультурна комунікативна компетентність: дослідження здатності учнів ефективно взаємодіяти з представниками інших культур. Це включає розуміння культурних відмінностей, толерантність, здатність враховувати культурні особливості у процесі комунікації.

Вивчення впливу глобалізації на комунікативні навички: аналіз того, як сучасний світ, відкритий для різних культур і мов, впливає на спілкування старшокласників і їхні навички взаємодії в мультилінгвальному та мультикультурному середовищі.

4. Педагогічний напрям.

Освітні технології та методики: вивчення того, як різні методи навчання впливають на розвиток комунікативної компетентності. Це включає інтерактивні методи навчання, групову роботу, дебати, презентації, рольові ігри [39].

Вплив вчителя на розвиток комунікативних навичок: дослідження ролі педагога як комунікатора і прикладу для наслідування. Оцінка методів, які використовують вчителі для розвитку комунікативних здібностей учнів.

Позакласні заходи: аналіз того, як участь у позашкільних активностях (дискусійні клуби, театральні гуртки, волонтерські організації) сприяє формуванню навичок ефективного спілкування.

5. Технологічний напрям.

Комунікація в інтернеті та соціальних мережах: вивчення особливостей цифрової комунікації старшокласників, аналіз їхньої поведінки в онлайн-середовищах. Оцінка впливу соціальних медіа на розвиток комунікативних навичок, а також розгляд позитивних та негативних аспектів цього виду спілкування.

Використання інформаційних технологій у навчанні: дослідження впливу дистанційного навчання, використання онлайн-платформ та чатів на розвиток комунікативної компетентності.

Дослідження комунікативної компетентності старшокласників у закладах освіти може проводитися у різних формах, які дозволяють оцінити рівень розвитку їхніх комунікативних навичок. Ці форми включають як традиційні методи, так і інтерактивні підходи, що дають змогу отримати комплексні результати [37].

1. Анкетування та опитування.

Анкети для старшокласників можуть містити питання про їхній досвід у комунікації, їхні оцінки власних навичок спілкування, а також ставлення до спілкування з різними групами (однолітками, вчителями, батьками).

Опитування допомагає визначити, як учні оцінюють свої мовні здібності,

вміння аргументувати, слухати та вести діалог. Також можна включити питання щодо того, як учні вирішують конфлікти та як вони адаптуються до нових соціальних ситуацій.

2. Тестування.

Тести на комунікативну компетентність допомагають визначити рівень знань старшокласників у різних аспектах комунікації (граматика, лексика, правила спілкування). Це можуть бути тести на перевірку знання мовних норм, адекватного використання стилістичних засобів у різних ситуаціях.

Тестування може включати завдання на аналіз мовних ситуацій, вибір правильних формулювань для вирішення комунікативних завдань.

3. Спостереження.

Пряме спостереження за поведінкою старшокласників під час уроків, групових занять або позакласної діяльності дозволяє вивчити їхні реальні комунікативні дії в різних контекстах. Спостереження дає змогу оцінити не лише мовні навички, але й невербальну комунікацію, емоційні реакції та соціальну взаємодію.

Непряме спостереження включає аналіз письмових робіт, проєктів або результатів групової діяльності, що дозволяє оцінити комунікативні навички через продукти діяльності[44].

2.2. Технологія формування комунікативної компетентності старшокласників в закладах загальної освіти

У сучасному світі, де спілкування стало ключовою складовою будь-якої діяльності, формування комунікативної компетентності в молоді набуває особливого значення. Старший шкільний вік є критичним періодом, коли особистість активно готується до самостійного життя, вибору професійного шляху та побудови соціальних стосунків. Саме в цей час школярі потребують цілеспрямованої допомоги у розвитку навичок ефективного спілкування, що

визначатимуть їхню майбутню успішність у різних сферах життя.

Мета технології формування комунікативної компетентності старшокласників у закладах освіти полягає у створенні умов для розвитку здатності до конструктивної, етичної та впевненої взаємодії з іншими. Це не лише про слова, що звучать у діалозі, а й про вміння слухати, відчувати співрозмовника, розуміти його емоції та переконання, будувати діалог на основі взаємної поваги та довіри [35].

Формування комунікативної компетентності передбачає розв'язання кількох важливих завдань. По-перше, це розвиток базових комунікативних навичок: здатності чітко і грамотно висловлювати свої думки, використовуючи відповідну вербальну та невербальну мову. По-друге, це розвиток навичок активного слухання, коли співрозмовник не просто чує слова іншого, а й розуміє їхній сенс, емоційний підтекст, виявляє щирий інтерес до співбесідника.

Комунікативна компетентність також включає здатність до вирішення конфліктів – як важливий аспект соціальної адаптації. Старшокласники часто стикаються з непорозуміннями, що виникають у класі, вдома, серед однолітків. Уміння конструктивно розв'язувати такі ситуації формує впевненість у собі, сприяє гармонізації стосунків і розвитку самоконтролю.

Не менш важливим аспектом є соціокультурна адаптація. У світі, де дедалі більше цінується здатність до міжкультурного діалогу, учні мають навчитися враховувати соціальні, культурні та етичні відмінності своїх співрозмовників. Це дає змогу будувати діалог із представниками різних спільнот, професій, національностей, що стає необхідним у глобалізованому суспільстві.

Ефективна технологія формування комунікативної компетентності у старшокласників повинна бути багатокомпонентною. Вона має поєднувати інтерактивні методи навчання, тренінги, рольові ігри, моделювання реальних комунікативних ситуацій. Важливо створити умови, у яких учні відчувають себе вільно і безпечно, де їхні помилки сприймаються як природна частина навчання.

Зрештою, формування комунікативної компетентності - це інвестиція у майбутнє старшокласників. Це допомога їм не лише знайти своє місце у суспільстві, а й будувати гармонійні відносини, розвивати кар'єру, бути ефективними, щирими та самодостатніми людьми. Завдання школи – забезпечити цей шлях.

Комунікативна компетентність старшокласників – це не лише вміння говорити та слухати, а й здатність будувати конструктивний діалог, знаходити спільну мову з різними людьми, вирішувати конфлікти та співпрацювати. У сучасному суспільстві, яке все більше орієнтується на соціальну взаємодію, ці навички стають життєво необхідними. Завдання технології формування комунікативної компетентності в закладах освіти виходять за межі розвитку базових мовленнєвих умінь і спрямовані на створення цілісної, багатовимірної системи підготовки молоді до дорослого життя [48].

Першим і найважливішим завданням є розвиток базових комунікативних навичок. Школярі повинні навчитися висловлювати свої думки зрозуміло, логічно і переконливо. У цей же час важливо формувати культуру мовлення, яка включає не лише правильність використання мовних норм, а й емоційну насиченість та доречність висловлювань. Старшокласники мають розуміти, що слова можуть бути не тільки інструментом спілкування, але й джерелом впливу на інших.

Друге завдання технології – розвиток умінь активного слухання. Уміння не лише слухати, а й чути співрозмовника є однією з ключових характеристик компетентної людини. Це передбачає здатність розуміти підтекст, емоції і мотиви іншої людини, що сприяє побудові довірливих відносин.

Третім завданням є формування навичок вирішення конфліктів. У старшому шкільному віці діти часто стикаються з непорозуміннями, які виникають через різницю в поглядах, особистих переконаннях чи соціальному статусі. Завдання школи полягає в тому, щоб допомогти учням знаходити конструктивні способи вирішення таких ситуацій, базуючись на взаємоповазі та співробітництві.

Четверте завдання – розвиток соціокультурної компетентності. У багатонаціональному та багатокультурному середовищі вміння враховувати культурні особливості інших стає необхідністю. Учні повинні навчитися адаптуватися до різноманітних соціальних і культурних умов, зберігаючи при цьому свою ідентичність.

Ще одним завданням є розвиток емпатії та емоційного інтелекту. Здатність розуміти емоції інших, проявляти співчуття та підтримку є важливою складовою ефективного спілкування. Учнів слід навчати керувати власними емоціями, щоб будувати гармонійні відносини з оточуючими [36].

Окрім того, технологія має на меті формування навичок використання цифрових інструментів для комунікації. У сучасному світі, де значна частина спілкування відбувається онлайн, школярі повинні опанувати етикет цифрової комунікації, навчитися уникати конфліктів у віртуальному середовищі та захищати власні особисті межі.

Технологія формування комунікативної компетентності також покликана розвивати командну взаємодію та співпрацю. У сучасному світі успіх часто залежить від уміння працювати в команді, брати на себе відповідальність і поважати думки інших.

Усі ці завдання спрямовані на те, щоб допомогти старшокласникам стати впевненими, компетентними та відкритими особистостями, здатними адаптуватися до будь-яких життєвих ситуацій і бути активними учасниками соціуму. Завдання школи полягає в тому, щоб зробити цей процес не лише ефективним, а й захопливим, допомагаючи кожному учню відчути радість від спілкування та розуміння інших.

Формування комунікативної компетентності старшокласників – це тривалий і систематичний процес, який потребує поетапного підходу. Кожен етап цього процесу має свої цілі, завдання та методи, що разом сприяють комплексному розвитку в учнів здатності до ефективної взаємодії з іншими. Ця технологія створює сприятливі умови для гармонійного розвитку особистості, формуючи ключові навички спілкування, які є важливими для самореалізації в

дорослому житті [47].

Перший етап – діагностичний. Він передбачає виявлення початкового рівня комунікативної компетентності учнів. На цьому етапі проводяться діагностичні заходи, спрямовані на аналіз їхніх комунікативних умінь, емоційного інтелекту, здатності до міжособистісної взаємодії. Це можуть бути тести, анкети, спостереження та інші методики, які дозволяють вчителю чи соціальному педагогу зрозуміти сильні та слабкі сторони кожного учня. Важливою частиною цього етапу є визначення індивідуальних потреб старшокласників у розвитку комунікативних навичок.

Другий етап – мотиваційний. Старшокласники мають зрозуміти, чому комунікативна компетентність є важливою для їхнього особистісного й професійного зростання. На цьому етапі проводяться бесіди, тренінги, дискусії, спрямовані на формування в учнів мотивації до вдосконалення своїх навичок спілкування. Учням показують приклади успішних людей, які досягли своїх цілей завдяки ефективному спілкуванню, демонструють реальні життєві ситуації, у яких комунікативна компетентність відіграє вирішальну роль.

Третій етап – навчальний. Це основна частина технології, де учні опановують нові знання, практикують навички та поступово вдосконалюють свої комунікативні вміння. Цей етап включає інтерактивні заняття, тренінги, рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій. Особливу увагу приділяють таким аспектам, як активне слухання, вирішення конфліктів, управління емоціями, використання невербальних засобів комунікації. Важливо, щоб навчання було інтерактивним, включало практичні вправи та сприяло залученню всіх учасників.

Четвертий етап – рефлексивний. Після навчання важливо оцінити, як змінилися комунікативні навички учнів, наскільки вони засвоїли нові знання та як вони застосовують їх у реальному житті. Учні аналізують свої досягнення, усвідомлюють власні сильні та слабкі сторони в комунікації, ставлять нові цілі для вдосконалення. На цьому етапі проводяться рефлексивні заняття, обговорення, а також підсумкові діагностичні заходи, які дозволяють оцінити

ефективність технології.

П’ятий етап – закріплення та використання. Останній етап спрямований на те, щоб зробити здобуті навички частиною щоденного життя учнів. Важливо, щоб вони використовували отримані знання й вміння в реальних ситуаціях: у спілкуванні з однолітками, учителями, батьками, під час участі в громадських проєктах або творчих заходах. Підтримка й супровід учнів з боку педагогів допомагають їм інтегрувати нові вміння у свою поведінку.

Ці етапи разом утворюють комплексну технологію, яка допомагає старшокласникам не лише опанувати ефективні комунікативні навички, а й усвідомити їхнє значення для свого особистісного й соціального розвитку. Успішна реалізація цієї технології є запорукою того, що випускники шкіл стануть впевненими, відкритими, готовими до конструктивної взаємодії в будь-яких життєвих обставинах [33].

Формування комунікативної компетентності старшокласників передбачає поетапний процес, де кожен етап має свої завдання, напрями, форми та методи реалізації. Комплексний підхід сприяє гармонійному розвитку навичок спілкування, необхідних у сучасному суспільстві.

1. Діагностичний етап.

Напрям:

Вивчення початкового рівня комунікативної компетентності учнів, визначення їхніх потреб, сильних і слабких сторін у спілкуванні.

Форми:

- інтерактивні опитування;
- анкетування;
- індивідуальні та групові бесіди.

Методи:

Психодіагностичні методики, такі як тест «Комунікативна толерантність» В. Бойко, методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда;

- спостереження за поведінкою учнів у різних ситуаціях;

- аналіз результатів самозвіту та рефлексивних записів учнів [34].

2. Мотиваційний етап.

Напрям:

Формування усвідомлення важливості комунікативної компетентності, мотивації до вдосконалення навичок спілкування.

Форми:

- мотиваційні тренінги;
- дискусії на актуальні для учнів теми (наприклад, вплив комунікації на успіх у житті);
- перегляд і обговорення відеоматеріалів (мотивуючі виступи, ted talks).

Методи:

- метод кейсів (розгляд реальних або вигаданих життєвих ситуацій);
- мозковий штурм для визначення переваг ефективної комунікації;
- історії успіху (на прикладі відомих особистостей).

3. Навчальний етап.

Напрям:

Розвиток конкретних комунікативних навичок, таких як активне слухання, побудова діалогу, управління конфліктами, використання невербальних засобів комунікації.

Форми:

- практичні заняття;
- тренінги комунікативних умінь;
- рольові ігри та симуляції.

Методи:

- тренінгові методи (активне слухання, вправи на емоційний інтелект);
- методи групової роботи (робота в парах і малих групах для розвитку командної взаємодії);
- використання ігрових ситуацій для відпрацювання конкретних навичок (наприклад, симуляція співбесіди).

4. Рефлексивний етап.

Напрям:

Оцінка досягнень, аналіз змін у комунікативній поведінці, усвідомлення учнями результатів і встановлення нових цілей.

Форми:

- рефлексивні заняття;
- групові обговорення результатів діяльності;
- індивідуальні консультації.

Методи:

- метод самооцінки (учні аналізують власний прогрес);
- рефлексивне есе («Що я навчився у спілкуванні за цей час?»);
- аналіз змодельованих ситуацій та обговорення їхнього вирішення.

5. Закріплення та використання.

Напрям:

Інтеграція здобутих навичок у повсякденне життя учнів, застосування їх у реальних соціальних ситуаціях.

Форми:

- участь у шкільних і позашкільних проєктах (дебати, волонтерські заходи);
- організація соціальних акцій, де учні можуть практикувати навички комунікації;
- проведення класних годин із презентаціями результатів роботи.

Методи:

- метод проектів (учні розробляють і реалізують проєкти, які вимагають взаємодії);
- соціально-психологічний тренінг;
- наставництво (учні допомагають молодшим школярам).

Успішна реалізація цих етапів забезпечує комплексний розвиток комунікативної компетентності старшокласників. Вони вчаться спілкуватися впевнено, відкрито й ефективно, готуючись до активного й гармонійного життя в соціумі [45].

Реалізація технології формування комунікативної компетентності у старшокласників дає змогу досягти комплексного результату, який охоплює як розвиток особистісних якостей учнів, так і вдосконалення їхньої соціальної адаптації. Основними результатами є:

Учні демонструють високий рівень навичок ефективної комунікації, включаючи вміння висловлювати власну думку, слухати співрозмовника, вирішувати конфлікти та використовувати вербальні й невербальні засоби спілкування.

Старшокласники вчаться розуміти й регулювати власні емоції, співчувати іншим, що сприяє гармонійній взаємодії з оточенням.

Учні стають більш впевненими у спілкуванні з однолітками, вчителями та іншими людьми, що полегшує їхнє включення у соціальне середовище та майбутнє професійне життя.

Старшокласники усвідомлюють важливість своїх слів і дій у взаємодії з іншими, вчаться будувати конструктивний діалог і нести відповідальність за результати комунікації.

У процесі тренінгів і групових занять учні вдосконалюють вміння працювати в команді, що позитивно впливає на атмосферу у класі та якість спільної діяльності.

Старшокласники набувають навичок, які є ключовими у дорослому житті: уміння презентувати себе, вести переговори, ефективно вирішувати конфлікти й адаптуватися до змін.

Вони усвідомлюють важливість постійного вдосконалення комунікативних умінь і прагнуть до саморозвитку, самоконтролю й рефлексії.

Отже, реалізація технології сприяє всебічному розвитку особистості старшокласника, формуванню у них ключових життєвих компетенцій, які забезпечують їхню успішну адаптацію у сучасному соціумі. Цей результат є фундаментом для подальшого професійного, соціального та особистісного успіху [43]

Дослідження методів та технологій розвитку комунікативної

компетентності старшокласників виявило, що цей процес є складним і багатогранним, вимагає використання різноманітних підходів та інструментів. Серед найефективніших методів були виділені інтерактивні технології, які забезпечують активну участь учнів у комунікативному процесі, а також методи, що сприяють розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту та здатності до співпраці.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) дозволяють учням освоювати сучасні форми комунікації, що є надзвичайно важливим у контексті глобалізації та цифровізації суспільства. Також було відзначено значення диференційованого підходу, який враховує індивідуальні особливості кожного учня, що дозволяє максимально ефективно розвивати комунікативні навички. Застосування цих методів і технологій сприяє не лише підвищенню рівня комунікативної компетентності старшокласників, але й їхньому всебічному розвитку, підготовці до подальшої освіти та професійної діяльності [38].

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було розкрито сутність і зміст поняття «комунікативна компетентність» як ключового компонента особистісного розвитку, що має важливе значення для соціальної взаємодії та успішної реалізації особистості в суспільстві.

Комунікативна компетентність визначена як інтегральна характеристика, що охоплює систему знань, умінь, навичок, а також особистісних рис, які забезпечують здатність до ефективної взаємодії в різних соціальних ситуаціях. Це поняття охоплює здатність до вербального і невербального спілкування, емпатії, активного слухання, регуляції власних емоцій і поведінки у процесі спілкування [40].

Таким чином, комунікативна компетентність є не лише важливим засобом міжособистісної взаємодії, а й невід'ємним чинником розвитку особистості старшокласників, який сприяє їхній соціальній адаптації, професійній орієнтації та успішному майбутньому. Отримані результати закладають теоретичну основу для подальшого дослідження процесу формування цієї компетентності в закладах загальної середньої освіти [49].

Також було здійснено аналіз вітчизняного та закордонного досвіду формування комунікативної компетентності старшокласників у закладах загальної середньої освіти. Отримані результати свідчать про значущість цієї компетентності як ключової складової підготовки молоді до життя у сучасному суспільстві.

Аналіз вітчизняного досвіду показав, що в Україні акцент робиться на інтерактивних методах навчання, таких як дискусії, рольові ігри, проєктна діяльність, які сприяють активній участі учнів у комунікативних процесах. Особлива увага приділяється індивідуальному підходу до кожного учня та розвитку у нього критичного мислення, емпатії та соціальної відповідальності. Впровадження компетентнісного підходу в освітню практику значно підсилює

цей процес.

Закордонний досвід формування комунікативної компетентності демонструє ширше використання цифрових технологій, які забезпечують інтерактивність та адаптивність освітнього процесу. Зокрема, у країнах Європейського Союзу та США популярними є онлайн-платформи, симулятори комунікаційних ситуацій, міжкультурні обміни. Крім того, за кордоном значна увага приділяється розбудові соціально-емоційних навичок, які формують стійкість до стресів і здатність до ефективної взаємодії в різних культурних контекстах.

Таким чином, об’єднання найкращих елементів вітчизняного та закордонного досвіду може забезпечити ефективний підхід до формування комунікативної компетентності старшокласників. Вітчизняна педагогіка може інтегрувати зарубіжні практики, спрямовані на використання сучасних технологій, та посилити емоційно-ціннісну складову, водночас зберігаючи національні освітні традиції. Це відкриває перспективи для подальшого вдосконалення освітньої системи в Україні.

Під час дослідження було виявлено вікові особливості розвитку дітей старшого шкільного віку, які мають значний вплив на формування їх комунікативної компетентності. Старший шкільний вік є критичним етапом у розвитку особистості, коли відбуваються суттєві зміни в когнітивній, емоційній та соціальній сферах.

Психологічно, цей вік характеризується розвитком абстрактного мислення, самосвідомості, а також здатності до рефлексії, що дає можливість підліткам осмислювати власні переживання, оцінювати свої вчинки та взаємодію з іншими. Також важливим аспектом є розвиток самостійності та прагнення до соціальної автономії, що може відображатися у бажанні підлітків обирати своїх друзів і партнерів по комунікації, визначати власні погляди та переконання [50].

У зв’язку з цими змінами, старшокласники часто шукають своє місце в соціумі, прагнуть бути визнаними, що підвищує їх чутливість до соціальних

норм і оцінок. Важливою особливістю цього віку є посилене прагнення до самоідентифікації, формування стабільної соціальної позиції, що суттєво впливає на їх комунікативну поведінку та взаємодію з іншими людьми.

З огляду на це, процес формування комунікативної компетентності старшокласників повинен враховувати ці вікові особливості. Підхід до навчання та розвитку комунікативних навичок має бути гнучким і індивідуалізованим, орієнтуючись на потреби та психологічні характеристики кожного учня. Урахування цих аспектів є необхідною умовою для забезпечення ефективного розвитку комунікативної компетентності, що допоможе старшокласникам успішно адаптуватися в різних соціальних контекстах, готуючи їх до подальшого дорослого життя.

Було визначено основні особливості формування комунікативної компетентності старшокласників у закладі загальної освіти. Комунікативна компетентність є важливим аспектом особистісного розвитку, який забезпечує успішну взаємодію з оточуючими, формує навички ефективного спілкування та здатність до самовираження в різних соціальних контекстах [46].

Особливості формування цієї компетентності в старшокласників зумовлені віковими, психологічними та соціальними характеристиками цього етапу розвитку. У старшому шкільному віці учні набувають здатності до абстрактного мислення, розвитку самосвідомості, здатності до рефлексії, що сприяє формуванню більш складних комунікативних стратегій. Важливим аспектом є те, що старшокласники активно шукають своє місце в суспільстві, прагнуть до самостійності та самовираження, що визначає їхню потребу у розвитку комунікативних навичок [51].

Процес формування комунікативної компетентності старшокласників потребує інтеграції різних підходів та методів навчання, які включають як традиційні, так і інноваційні техніки. Особливу роль відіграють інтерактивні методи, які сприяють активному залученню учнів до процесу спілкування, розвитку їхніх навичок слухання, аргументації, самовираження. Зокрема, важливими є методи дискусій, дебатів, проєктної діяльності, рольових ігор, які

дозволяють старшокласникам відпрацьовувати реальні ситуації комунікації та розвивати свої соціальні та емоційні компетенції.

Особливості формування комунікативної компетентності також залежать від організаційних умов освітнього процесу, включаючи створення сприятливої атмосфери для розвитку особистісних якостей учнів, використання міждисциплінарних підходів, стимулювання самостійної та групової діяльності. Важливим є й активне залучення педагогів, які мають не тільки навички професійного спілкування, але й здатність до побудови ефективних моделей взаємодії з учнями.

Отже, для успішного формування комунікативної компетентності старшокласників у закладі загальної освіти необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, використовувати різноманітні методи та технології навчання, орієнтуючи їх на розвиток критичного мислення, емоційної інтелігенції та соціальної відповідальності. Це сприятиме не тільки поліпшенню навичок спілкування, а й підготовить учнів до ефективної участі в соціальних процесах і забезпечить їх успішну адаптацію в майбутньому дорослому житті.

Теоретично обґрунтовано технологію формування комунікативної компетентності старшокласників у закладах загальної освіти. Зазначено, що розвиток цієї компетентності є ключовим аспектом підготовки молоді до активної участі в соціальному житті, адже комунікативні навички впливають на успішність особистісної та професійної адаптації в майбутньому.

Технологія формування комунікативної компетентності базується на принципах активності, індивідуалізації та інтеграції. Важливим етапом цієї технології є визначення мети та завдань, які передбачають розкриття і розвиток таких складових комунікативної компетентності, як вербальні та невербальні комунікації, вміння слухати, аргументувати свою позицію, виражати власні думки та емоції, а також здатність до ефективної міжособистісної взаємодії в різних соціальних контекстах.

Технологія включає кілька ключових етапів, таких як діагностика

початкового рівня комунікативної компетентності учнів, планування й організація навчальної діяльності, використання інтерактивних методів та технологій, а також проведення оцінювання результатів і корекція освітнього процесу. Під час кожного з цих етапів застосовуються різноманітні методи, що сприяють розвитку комунікативних навичок: рольові ігри, дебати, проектна діяльність, симуляції, а також технології цифрового навчання.

Одним із важливих аспектів цієї технології є врахування вікових і індивідуальних особливостей учнів, що дозволяє створювати умови для розвитку комунікативної компетентності кожного старшокласника відповідно до його потреб і можливостей. Розвиток критичного мислення, емоційної інтелігенції, соціальних і моральних норм, а також стимулювання активної участі в соціально значущих проектах та ситуаціях, є важливими складовими цього процесу.

Таким чином, теоретичне обґрунтування технології формування комунікативної компетентності старшокласників дозволяє створити основу для ефективної реалізації цієї технології в закладах загальної освіти. Це в свою чергу забезпечує учнів необхідними навичками для успішної соціалізації, розвитку особистісних якостей і підготовки до майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 11.08.2024).

2. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.

3. Канале М., Свейн М. Комунікативна компетентність у контексті мови та соціалізації. Торонто : OISE Press, 1980. 150 с.

4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академвидав, 2005. 264 с.

5. Кравченко Т. І. Методика формування комунікативних навичок у старшокласників. Харків : Освіта, 2012. 180 с.

6. Михайлова О. В. Тренінги для розвитку комунікативних навичок у підлітків. Львів : Світ, 2010. 120 с.

7. Алєксєєв А. А. Невербальна комунікація в міжособистісних відносинах. Київ : Вища школа, 2008. 256 с.

8. Гречаникова С. В. Активне слухання як ключ до успішної взаємодії. Харків : Освіта, 2010. 145 с.

9. Bachman L. F. Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford : Oxford University Press, 1990. 384 p.

10. ChatGPT (GPT-4) – штучний інтелект, розроблений OpenAI. Використовувався для генерування текстів і уточнення інформації з питань комунікативної компетенції. URL: https://chatgpt.com/c/673ce41c-1d00-8008-bc05-2d4d1433a226 (дата звернення: 13.09.2024).

11. Еріксон Е. Ідентичність та життєвий цикл. Київ: Основи, 1996. 247 с.

12. Гудзь Н. В. Комунікативна компетентність : основні поняття та аспекти розвитку. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 256 с.

13. Макаренко А. С. Психологія спілкування : навчальний посібник. Харків : Ранок, 2021. 312 с.

14. Бех І. Д. Сучасні підходи до формування комунікативних умінь у школярів. *Науковий вісник Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2020. № 5. С. 28-34.

15. Бандура А. Психологія агресивної поведінки у підлітків. Київ : Наукова думка, 2020. 275 с.

16. Васильченко О. М. Булінг у шкільному середовищі : причини, наслідки, шляхи подолання. *Педагогічний дискурс*. 2021. № 10. С. 34-41.

17. Іванченко Н. В. Соціальна нерівність як чинник булінгу в підлітковому середовищі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 25-30.

18. CASEL. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. URL: https://casel.org (дата звернення: 19.11.2024).

19. Петренко Л. О. Особистісні фактори підліткової агресії. *Практична психологія та соціальна робота*. 2019. № 7. С. 47-52.

20. Ковальчук, С. Г. Вплив соціальних мереж на формування поведінкових установок підлітків. Львів : Львівський університет, 2021. 188 с.

21. Гудзь Н. В. Психологічні основи розвитку комунікативних здібностей у старшокласників. Київ : Освіта, 2019. 280 с.

22. Зайцев В. П. Методика анкетування для вивчення комунікативної компетентност. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2021. № 3. С. 45-52.

23. Іванова Л. М. Спостереження як метод вивчення навичок міжособистісної комунікації. Харків : Вид-во ХНУ ім. Каразіна, 2022. 200 с.

24. Карпенко, О. О. Тестування як інструмент оцінювання комунікативної компетентності учнів. *Психологія і сучасна школа*. 2020. № 7. С. 28-34.

25. UNICEF. Стан булінгу в українських школах: основні дані та висновки. Київ : ЮНІСЕФ, 2017. URL: https://www.unicef.org/ukraine (дата звернення: 19.11.2024).

26. OECD. PISA 2018 Results (Volume III): What School Life Means for Students’ Lives. Paris : OECD Publishing, 2019. URL: https://www.oecd.org/pisa (дата звернення: 10.11.2024).

27. National Center for Education Statistics (NCES). Bullying in U.S.

Schools : A Report on Data for 2019. Washington, D.C. : U.S. Department of Education, 2019. URL: https://nces.ed.gov (дата звернення: 14.11.2024).

28. Міністерство освіти і науки України. Положення про соціального педагога у закладах освіти. Київ : МОН України, 2020. URL: https://mon.gov.ua (дата звернення: 14.11.2024).

29. Зязюн І. А. Теорія і методика формування комунікативної компетентності школярів. Київ : Педагогічна преса, 2018. 312 с.

30. Сидоренко О. В. Комунікативна компетентність : теоретичні та практичні аспекти. Київ : Логос, 2021. 284 с.

31. Сидоренко О. В. Основи формування комунікативної компетентності в сучасній школі. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2020. №3. С. 27-35.

32. Алексеєв В. В. Психологія комунікації. Київ : Академвидав, 2012. 304 с.

33. Бєлкін В. І. Теоретичні основи комунікації в психології. Київ : Либідь, 2005. 350 с.

34. Григоренко Е. Л. Психологічні аспекти розвитку комунікативних навичок у старшокласників. Київ : Вид-во «Київ», 2010. 285 с.

35. Ковальчук І. М. Педагогічні технології в навчальному процесі. Київ : Вища школа, 2016. 220 с.

36. Лаврентьєва Л. П. Психологія навчання та розвитку школярів. Київ : Освіта України, 2011. 312 с.

37. Лісова І. І. Основи педагогічної комунікації. Харків : ХНУ, 2008. 185 с.

38. Новикова І. С. Розвиток комунікативних здібностей школярів. Харків : ПП «Школа», 2009. 240 с.

39. Титаренко І. І. Основи педагогічної комунікації. Львів : Львівський державний університет, 2015. 274 с.

40. Сидоренко Н. О. Педагогічна комунікація: теорія та практика. Львів : Вид-во «Софія», 2011. 276 с.

41. Казимірова,Л. П. Технології педагогічного впливу на комунікативну поведінку старшокласників. Київ : Просвітництво, 2010. 208 с.

42. Герасимова Н. Г. Психологія міжособистісної комунікації в педагогічному процесі. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. 291 с.

43. Трофімова С. В. Комунікативна компетентність як фактор ефективної педагогічної взаємодії. Київ : Вид-во «Освіта», 2013. 240 с.

44. Бенашвілі Н. А. Культура спілкування та її роль у вихованні учнів. Харків : Фоліо, 2011. 180 с.

45. Іванова М. Ю. Психологія формування комунікативної компетентності у старшокласників. Київ : Літера ЛТД, 2014. 218 с.

46. Сухомлинська О. Психологія розвитку старшокласників : комунікативний аспект. Харків : Вид-во «Права людини», 2012. 292 с.

47. Карпенко О. В. Комунікативна компетентність у контексті сучасного навчального процесу. Київ : Освітній центр «Академія», 2013. 256 с.

48. Олексюк О. П. Сучасні технології навчання і комунікації в школі. Львів : Львівський університет, 2016. 310 с.

49. Грабовий В. П. Основи педагогічної комунікації в школі. Київ : Наукова думка, 2010. 236 с.

50. Kucheravyi O. Yu. Development of Communication Skills in Schoolchildren. Lviv : Pedagogical Press, 2014. 270 p.

51. Chorna L. V. Psychology of Pedagogical Communication. Odesa : Odesa State University, 2015. 224 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Соціально-психологічний тренінг

Соціально-психологічний тренінг – це метод групового навчання та розвитку, який сприяє формуванню і вдосконаленню соціальних і психологічних навичок учасників. Основною метою такого тренінгу є розвиток ефективної комунікації, міжособистісних відносин, здатності до конструктивного вирішення конфліктів, покращення емоційної стійкості та самооцінки.

1. Підготовчий етап.

1.1. Планування тренінгу.

Перш за все, важливо чітко визначити мету і завдання тренінгу. Це може бути, наприклад, розвиток комунікаційних навичок, формування здатності працювати в команді або навчання ефективному вирішенню конфліктів.

- Цілі тренінгу: Потрібно визначити, що саме ви хочете досягти в результаті тренінгу – чи це розвиток конкретних навичок, чи зміна ставлення до певних соціальних або психологічних аспектів.

- Тема тренінгу: Обирається в залежності від цілей. Наприклад, «Покращення комунікації в команді», «Розвиток емоційного інтелекту», «Конфліктологія та управління стресом».

- Вибір учасників: Визначте кількість учасників (зазвичай група складається з 8-20 осіб). Важливо, щоб учасники мали спільні інтереси чи були пов’язані однією проблематикою.

1.2. Підготовка матеріалів.

Залежно від теми тренінгу потрібно підготувати відповідні методичні матеріали: презентації, анкети, інструкції для вправ, рольові сценарії, завдання для обговорення, таблиці або графіки для візуалізації.

1.3. Підготовка простору.

Простір, де проходитиме тренінг, має бути комфортним, не перенавантаженим зайвими речами, щоб учасники могли легко взаємодіяти. Окрім цього, потрібно забезпечити наявність всіх необхідних ресурсів (фліпчарти, маркери, проектор, стільці для сидіння в колі).

2. Етап 1: Вступна частина.

2.1. Знайомство.

Учасники мають познайомитись один з одним. Це важливий етап для створення комфортної атмосферу довіри і взаємоповаги. Для цього можна використати декілька вправ на знайомство, наприклад:

- «Мої улюблені речі» – кожен учасник коротко розповідає про три речі, які є його улюбленими (книги, фільми, хобі тощо).

- «Ім’я і жест» – кожен учасник по черзі говорить своє ім’я і додає до нього характерний жест. Інші учасники повторюють ім’я та жест.

2.2. Оголошення правил групи.

Наступним кроком є встановлення основних правил взаємодії в групі. Це допоможе забезпечити безпеку і комфорт для всіх учасників. Наприклад:

- Конфіденційність: те, що обговорюється в групі, залишається в групі.
- Поважати думку кожного: уникати критики.
- Активна участь: всі учасники повинні бути залучені в процес.
- Вільний вибір: учасники можуть вибирати, чи брати участь у певних вправах, якщо це їм незручно.

3. Етап 2: Основний етап.

3.1. Активні вправи та методи.

Основна частина тренінгу включає вправи, які допомагають досягнути цілей, поставлених на початку. Ці вправи можуть бути різноманітними, і вони зазвичай поділяються на кілька категорій:

- Рольові ігри – один із найбільш ефективних методів. Учасники тренінгу вживають роль у змодельованих ситуаціях, що дозволяє відпрацювати нові соціальні стратегії. Наприклад, «Конфлікт у команді» або «Переговори з

клієнтом».

- Групові дискусії – обговорення важливих питань тренінгу в малих групах. Це допомагає учасникам аналізувати ситуації з різних точок зору.

- Ігри на розвиток комунікації – вправи, що допомагають покращити навички активного слухання, невербальної комунікації, вираження думок та емоцій. Наприклад, вправи на активне слухання або «гра в асоціації», де учасники по черзі повинні швидко асоціювати слово з іншими словами чи поняттями.

- Техніки для розвитку емоційного інтелекту – вправи, що допомагають учасникам краще розпізнавати та керувати своїми емоціями, розвивати емпатію та соціальну чутливість.

- Ситуаційні задачі – учасникам пропонують реальні або вигадані ситуації, і вони повинні обговорити, як би вони вчинили в тій чи іншій ситуації, пропонуючи альтернативні варіанти рішень.

3.2. Обговорення результатів.

Після виконання кожної вправи проводиться обговорення. Потрібно ставити запитання:

- Як ви почували себе під час виконання вправи?
- Які труднощі виникли?
- Що ви дізналися нового про себе та інших?
- Як отримані навички можна застосувати у реальному житті?

4. Етап 3: Заключна частина.

4.1. Підведення підсумків.

Цей етап передбачає рефлексію – оцінку результатів тренінгу. Важливо дати учасникам можливість поділитися своїми враженнями та переживаннями. Можна поставити такі запитання:

- Що нового ви дізналися про себе?
- Як змінилася ваша комунікація з іншими?
- Що з вправ було найцікавішим чи найкориснішим?

4.2. Оцінка результатів тренінгу.

Після тренінгу можна роздати учасникам анкети для зворотного зв’язку. Це дозволить оцінити, наскільки ефективно досягнуті цілі тренінгу і що варто покращити у майбутньому.

4.3. Планування подальших кроків.

Якщо тренінг був частиною більшого курсу або програми розвитку, можна обговорити, як учасники можуть застосувати нові знання та навички в реальному житті або в роботі, а також як підтримувати зв’язок між сесіями.

5. Завершення тренінгу.

У кінці тренінгу варто подякувати учасникам за активну участь і висловити вдячність за відвертість та зусилля, які вони вклали у свою роботу. Всі учасники повинні відчувати, що вони отримали корисний досвід і можуть застосувати його в повсякденному житті.

Поради для ведучого тренінгу:

Будьте гнучкими. Під час тренінгу важливо враховувати реакцію групи і коригувати план, якщо це потрібно. Будьте чутливими до емоцій учасників. Важливо створити безпечну атмосферу, де кожен може відкритися, але не відчувати себе принижено чи незручно. Ставте запитання, що стимулюють роздуми. Це допоможе учасникам глибше усвідомити свої почуття та дії в певних ситуаціях.

Соціально-психологічний тренінг – це не лише навчання новим навичкам, а й можливість для учасників змінити свою поведінку, стати більш усвідомленими і адаптованими до соціальних і психологічних викликів навколишнього світу.

Додаток Б

Анкета на оцінку рівня комунікативної компетентності

Ось приклад анкети для школярів, спрямованої на оцінку рівня їхньої комунікативної компетентності. Така анкета дозволить визначити, наскільки ефективно школярі володіють навичками спілкування, здатні до самовираження, активно слухають та вирішують конфлікти.

Анкета для школярів з оцінки комунікативної компетентності.

Інструкція:

Заповніть анкету, відповідаючи на запитання чесно та відкрито. Ваші відповіді допоможуть визначити, як ви оцінюєте свої комунікативні навички. Всі відповіді будуть анонімними.

1. Ваш вік:
    а) 12–13 років.
    б) 14–15 років.
    в) 16–17 років.
    г) 18 років.
2. Ваш клас:
    а) 5–7 клас.
    б) 8–9 клас.
    в) 10–11 клас.
3. Як часто ви берете участь в розмовах з однокласниками та вчителями?
    а) Дуже часто.
    б) Часто.
    в) Рідко.
    г) Майже ніколи.
4. Як вам дається висловлювати свої думки?
    а) Легко, я можу чітко і зрозуміло висловлювати свої думки.

б) Іноді маю труднощі, але в основному це вдається.

в) Мені важко висловлювати свої думки.

г) Я взагалі не люблю говорити.

5. Як часто ви слухаєте інших під час розмови?

а) Завжди уважно слухаю.

б) Зазвичай слухаю, але інколи відволікаюсь.

в) Я часто не слухаю і відволікаюсь.

г) Мені важко слухати інших.

6. Чи вмієте ви підтримувати бесіду, коли це необхідно?

а) Так, мені це вдається без проблем.

б) Іноді, залежить від ситуації.

в) Не дуже, я часто мовчу.

г) Ні, мені складно підтримувати розмову.

7. Чи часто ви виявляєте зацікавленість до співрозмовника (задаєте питання, цікавитесь його думкою)?

а) Дуже часто.

б) Іноді.

в) Рідко.

г) Ніколи.

8. Як ви зазвичай реагуєте, якщо не згодні з думкою іншої людини?

а) Я намагаюсь аргументовано пояснити свою точку зору.

б) Я висловлюю незгоду, але намагаюсь бути ввічливим.

в) Я часто сварюсь або ображаюсь.

г) Я зазвичай мовчу і не висловлюю свою думку.

9. Якщо виникає конфлікт з однокласником, як ви зазвичай поводитесь?

а) Я намагаюсь вирішити конфлікт мирним шляхом, знаходжу компроміс.

б) Я висловлюю свою точку зору і чекаю, поки співрозмовник погодиться.

в) Я часто сперечаюсь або відразу вступаю в конфлікт.

г) Я намагаюсь уникати конфліктів, замовкаю.

10. Як ви зазвичай реагуєте, коли хтось ображає вас або ваші почуття?

а) Я спокійно пояснюю, що мені не подобається така поведінка.

б) Я ображаюсь, але намагаюсь не реагувати на це.

в) Я ображаюсь і можу відповісти різко.

г) Я намагаюсь уникати конфлікту і мовчати.

11. Як ви почуваєтесь у великих компаніях?

а) Я почуваюсь впевнено, люблю бути в центрі уваги.

б) Я почуваюсь комфортно, але не завжди маю бажання говорити.

в) Я почуваюсь незручно і часто замовкаю.

г) Я намагаюсь уникати великих компаній.

12. Як ви спілкуєтесь з новими людьми?

а) Легко знайомлюсь і швидко знаходжу спільну мову.

б) Я знайомлюсь, але потрібно трохи часу, щоб почуватися комфортно.

в) Я дуже хвилююсь, коли треба познайомитись з новою людиною.

г) Я уникаю знайомств і не люблю спілкуватись з новими людьми.

13. Як би ви оцінили свої навички комунікації за шкалою від 1 до 5, де 1 – дуже погано, а 5 – дуже добре?

а) 1.

б) 2.

в) 3.

г) 4.

д) 5.

14. Які навички ви хотіли б покращити у своїй комунікації?

(Відповідь надайте вільно)

15. Чи брали ви участь у тренінгах або заходах, які допомагали вам покращити комунікацію?

а) Так.

б) Ні.

16. Якщо так, що вам найбільше допомогло покращити ваші комунікативні навички?

(Відповідь надайте вільно)

Дякуємо за ваші відповіді!

Ця анкета дозволить не тільки оцінити поточний рівень комунікативної компетентності школярів, а й з’ясувати, які саме аспекти спілкування потребують вдосконалення.

Додаток В

Мозковий штурм для визначення переваг ефективної комунікації

Мозковий штурм – це групова техніка генерування ідей, яка допомагає учасникам вільно висловлювати свої думки і пропозиції з певної теми без критики і обмежень. Вона сприяє розвитку креативності та знаходженню нових підходів до вирішення проблем. У випадку визначення переваг ефективної комунікації, мозковий штурм дозволяє зібрати думки учасників, які можуть відображати різні аспекти комунікації, від її важливості до конкретних переваг у повсякденному житті.

Етапи проведення мозкового штурму для визначення переваг ефективної комунікації

1. Підготовка до мозкового штурму.

1.1. Визначення мети мозкового штурму Перед тим, як розпочати, чітко сформулюйте мету сесії. Наприклад: «Зібрати переваги ефективної комунікації у групах, команді чи в повсякденному житті».

1.2. Організація простору. Забезпечте комфортне середовище для групової роботи, де учасники зможуть вільно спілкуватися та генерувати ідеї. Якщо це онлайн-засідання, подбайте про технічне оснащення (відеоконференція, чат тощо). У разі очної зустрічі — зручні місця для сидіння, дошка для запису ідей або фліпчарт.

1.3. Визначення учасників Мозковий штурм проводиться зазвичай у групах від 4 до 10 осіб. Важливо, щоб учасники мали різні погляди на тему, щоб підвищити креативність ідей.

2. Вступна частина.

2.1. Знайомство та інструктаж. Якщо учасники не знайомі між собою, проведення короткого знайомства допоможе налаштувати їх на відкритість і співпрацю. Поясніть правила мозкового штурму, щоб кожен міг активно брати

участь.

Основні правила:

- Всі ідеї – хороші і прийнятні. Під час мозкового штурму не допускається критика або оцінка ідей.

- Чим більше ідей, тим краще. Чим більше ідей згенерується, тим більш креативними будуть результати.

- Будь-які ідеї можна вдосконалювати. Один учасник може доповнити ідею іншого, надаючи нові аспекти.

- Не перебивати. Кожен має право висловити свою думку без перерви від інших.

2.2. Представлення теми для мозкового штурму. Чітко сформулюйте завдання для учасників: «Давайте разом визначимо, які переваги має ефективна комунікація в колективі (або в конкретній ситуації).»

3. Основна частина: Генерація ідей.

3.1. Запуск процесу мозкового штурму. Почніть з простого запитання, яке дозволяє учасникам вільно висловлювати ідеї:

- «Які переваги ефективної комунікації ви можете назвати?»

- «Як ефективна комунікація може допомогти у вашій роботі/навчанні?»

3.2. Запис ідей. Під час мозкового штурму один з учасників (або фасилітатор) має записувати всі ідеї, що звучать у процесі обговорення, на дошці або фліпчарті. Ідеї можна записувати без коментарів та оцінок – важливо зафіксувати кожну думку.

3.3. Активне залучення всіх учасників. Заохочуйте кожного учасника до участі, ставлячи питання, що провокують нові ідеї. Наприклад:

- «Які конкретні переваги ефективної комунікації ви помітили у своїй повсякденній практиці?»

- «Як ефективне спілкування може покращити вашу роботу в команді?»

3.4. Використання стимулюючих технік для пошуку ідей.

- Техніка «Всі ідеї»: учасники по черзі додають ідеї, не оцінюючи їх.

- Метод «Шести капелюхів» (Едварда де Боно): кожен учасник вивчає

проблему з різних точок зору: емоційної, логічної, позитивної, критичної тощо.

- «Мінімізація ідеї»: спробуйте уявити, як би виглядала ідея, якщо б її зробили ще простішою або більш ефективною.

3.5. Активні перерви та обговорення. Іноді корисно проводити короткі перерви або змінювати формат обговорення, щоб підтримати енергію і мотивацію учасників.

4. Завершення мозкового штурму.

4.1. Підсумок ідей. Після того, як кілька варіантів будуть озвучені, підсумуйте зібрані ідеї. Можна провести коротке обговорення, аби уточнити і розвинути деякі з них.

4.2. Класифікація та групування ідей. Після збору ідей, їх можна згрупувати за категоріями, наприклад:

- Переваги для особистісного розвитку.
- Переваги для командної роботи.
- Переваги для розв’язання конфліктів.

4.3. Обговорення результатів. Прочитайте всі зібрані ідеї і запропонуйте учасникам вибрати найважливіші або найцікавіші з них. Це можна зробити за допомогою голосування або обговорення.

4.4. Завершення сесії. Підсумуйте важливі моменти мозкового штурму. Подякуйте учасникам за активну участь і за їхні ідеї.

Поради для ведучого:

- Не критикуйте ідеї: навіть якщо ідея здається незрозумілою чи не практичною, не критикуйте її під час мозкового штурму. Ідеї повинні бути виражені вільно і без страху.

- Залучайте всіх учасників: стежте за тим, щоб кожен мав можливість висловитися, запитуючи кожного учасника за чергою.

- Мотивуйте учасників на креативність: навіть найбільш нестандартні ідеї можуть призвести до цікавих висновків.

- Приклад ідей для переваг ефективної комунікації:

- Покращення взаєморозуміння – ефективна комунікація допомагає

уникати непорозумінь і забезпечує чітке розуміння намірів та потреб кожного учасника.

- Збільшення довіри – ефективне спілкування сприяє побудові довірливих відносин між людьми.

- Підвищення продуктивності – злагоджене спілкування допомагає працювати швидше та ефективніше.

- Запобігання конфліктам – комунікація дозволяє швидко виявляти потенційні проблеми та вирішувати їх до того, як вони переростуть у серйозний конфлікт.

- Поліпшення командної роботи – комунікація забезпечує чітке розподілення ролей і завдань у команді, що сприяє злагодженій роботі.

Мозковий штурм – це ефективний спосіб визначити переваги ефективної комунікації і водночас створити відкриту та співпрацюючу атмосферу серед учасників. Це дозволяє поглибити розуміння важливості комунікації і розвинути практичні навички взаємодії у групах.